Z. Tóth Csaba (Pécs):

Az Orhoni Feliratok. Vilhelm Thomsen dán fordításának (1922) E. Denison Ross által készített angol változata (1930) nyomán

A Második Kök Türk Kaganátus (682-744) uralkodói, Kül tegin (684-731) és bátyja, Bilge (Bölcs) kagán (683-734) tiszteletére két emlékművet állítottak a „kék" türkök 732 táján, a közép-mongóliai Orhon-folyó völgyében lévő fővárosuktól (későbbi ujgur nevén Ordu Balik, mongol Karabalgaszun) kb. 15 km-re északkeletre, a Kosó Caidam tó közelében (ld. függelék). A nagy, faragott kőtömbök két kőteknős hátán nyugodtak, melyek még a helyükön vannak, a sztélék azonban jórészt ledőltek, széttörtek az idők során, de a három oldalukra vésett hosszú ótörök rovásírásos feliratok még olvashatók voltak 1890-ben, amikor a Heikel-féle finn expedíció felfedezte őket (fenti kép[1]). A sztélék nyugati oldalára kínai feliratokat véstek nagy műgonddal, melyek tartalma teljesen különbözik az ótörök feliratoktól,[2] viszont a rovásírásos feliratok, melyeket valószínűleg szintén a kínai kőfaragók készítettek, kevésbé kidolgozottak.

1896-ban a koppenhágai professzor, Vilhelm Thomsen kiadta az ótörök rovásfeliratok első megfejtését és fordítását franciául,[3] ami nagy jelentőségű volt az ótörök történelem megismerése szempontjából. Thomsen 1922-ben kiadta a feliratok teljesen új fordítását dán nyelven[4], mivel a nyelvészeti, történeti kutatásai időközben új fényt vetettek a szövegekre, majd ennek nyomán megjelentek 1924-ben a német[5], és 1930-ban az angol kiadások[6]. Noha az Orhoni Feliratok nagyrészt már megjelentek magyarul,[7] de most az 1930-as angol fordítás alapján – melyet korábban ismertünk meg, mint a magyar fordítást – közreadjuk a Kül tegin és az ezzel majdnem teljesen megegyező Bilge kagán feliratokat is, a rovásjelek török átiratával és a nekünk fontosabb nevek rovásos eredetijével együtt, hiszen e feliratokon a honfoglaló *hétmagyarok* (Anon. „dentumogeri") feltehetően öt, csatlakozott *ogur* törzsének keleti rokonairól, a türkök ellen vitézül harcoló *tokuz-*, azaz *kilenc-oguzokról* és a későbbi győztes *ujgurokról* kapunk „első

kézből” híreket, valamint a „*tíz nyílnak*” nevezett nyugati türkökről, és úgy tűnik, egyéb források fényében is, hogy a *székelyek* s mellettük a *csik* nép, illetve az *avarok* keleti utódairól, noha e nevekkel kapcsolatban felmerülhetnek a kínai kőfaragók betűhibái, némi azonosítási nehézségek.[8]

[1] *Inscriptions de l'Orkhon*, Helsingfors, 1892. http://dsr.nii.ac.jp 0149, Tab. 19.

[2] Vö. az ujgur kori III. sztélé kínai feliratairól G. Schlegel: *Die chinesische Inschrift auf dem Uigurischen Denkmal in Kara Balgassun*, 1896., a manicheizmus felvételéről is, www.archive.org

[3] Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénisséi, notice préliminaire. *Bulletin de l'Académie Royale des Sciences et des Lettres de Danemark*. Copenhague 1893, 285-299., és Helsingfors, 1896. www.archive.org

[4] Gammel-tyrkiske indskrifter fra Mongoliet, i oversoettelse og med indledning. *Samlede Afhandlinger* III, København 1922, 465-516.

[5] *Alttürkische Inschriften aus der Mongolei, in Übersetzung und mit Einleitung*, trans. H. H. Schaeder, ZDMG (Zeitschrift der Deutschen Morganländische Gesellschaft), Neue Folge, III. 1924, 121-175., névmagyarázattal.

[6] *The Orkhon Inscriptions, being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's final Danish rendering* by E. Denison Ross, Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London, Vol. 5, No. 4 (1930), pp. 861-876, Cambridge University Press, http://www.jstor.org/stable/607024.

[7] *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról,* szerk. Györffy Gy., 1986, 3. kiadás, ld. még Nagy Géza: A székely írás eredete, *Ethnographia*, 6, 1895, 269-276, Sebestyén Gy.: Rovás és rovásírás, 7. rész, *Ethnographia* 15, 1904, 290-305, uő: *A magyar rovásírás hiteles emlékei*, Bp., 1915, 151-154., és Györffy-Harmatta: Rovásírásunk az eurázsiai írásfejlődés tükrében, in *Honfoglalás és nyelvészet*, Bp., 1996. Vö. L. Šmahelová: *Kül-Tegin monument. Turkic Khaganate and research of the First Czechoslovak-Mongolian expedition in Khöshöö Tsaidam 1958*, Károly Egyetem, Prága, 2014. Az Ulaan-baatartól kb. 60 km-re keletre talált Tonjukuk-sztélé feliratának forráskiadásai: Klementz 1897, Radloff 1898, és Volker Rybatzki: *Die Toñuquq-Inschrift*, Szeged, 1997, átirattal, német fordítással, névmagyarázattal (*on oq*, tíz nyíl nép a 19, 30, 32, 33, 41, 42, 43. sorokban), ld. még Tonyukuk Memorial Center, www.bitig.org.

[8] Ld. a magyar fordító jegyzeteit.

Megj.: a kerek zárójelek a pontokkal a felirat kisebb-nagyobb hiányait és a lehetséges pótlásokat mutatják. A szögletes zárójelekben a magyar fordító kiegészítéseit közöljük. A török szavak és nevek esetében az angol fordító nem különböztette meg a *q, j* (dzsé) hangokat az *i* vagy a *k, g* (dzsí) hangoktól, továbbá *ch* = fonetikus magyar *cs*, az *sh* = s, *ä* = zárt e. Thomsen fordítása párhuzamosan közli az I. (Kül tegin) és a II. (Bilge kagán) sztélé feliratait.

Az I. és II. sztélé feliratainak fordítása

I. (Kül tegin) sztélé déli oldala (I S), II. (Bilge kagán) sztélé északi oldala (II N)

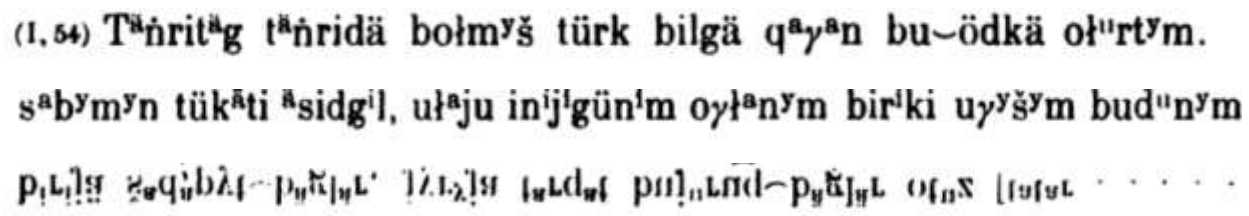

I S 1 Én, a Menny isteni szülötte, a Türk Bilge [Bölcs] kagán , felemeltettem trónomra.

Halljátok szavaim [*szabimin*] elejétől a végéig, elsőként és mindenekelőtt Ti, öcséim, testvérem és nővérem fiai, és ifjú hercegek, és azután Ti, mindnyájan, rokonaim és népem, Ti, sadapit-bégek jobb oldalon, és Ti, tarkat [*tárkány*] és bujruk 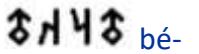 bégek bal oldalon, Otuz (harminc) Tatár bégek és a

. . . .] (I, 53) toquz-oγᵘz bäglär̈i budᵘny, bu-sᵃbʸmʸn ᵃdgüti ᵃsid,

. . . . . .

qᵃtʸγdy tiṅła[1]! ilgärü kün toγᵘsʸ<q>qa, birgärü kün ortusyṅᵃru,

I S 2 Tokuz (kilenc) Oguzok 𐰉𐰇𐰚𐰉𐰚𐰃𐰆 bégjei és népei [*bodun* = klán, nemzetség]! Figyeljetek jól szavaimra, hajtsátok ide füleiteket! Kelet [*ilgärü*] felé, a napkelte felé, Dél [*birgärü*] felé, a nap delelője felé,

. . . . . .] (II, 76) toγᵘsʸqyṅa, birgärü kün ortusyṅᵃru,

quryγᵃru kün bᵃtʸsyqyṅa, jyrγᵃru tün ortusyṅᵃru, ᵃnda ičräki budᵘn

II N 2 Nyugat [*kurigärü*] felé, a napnyugta felé, Észak [*jirgärü*] felé, az éjfél felé, halljon engem minden nép e birodalomban,

[. . .]m[. .]k[. . . . ᵃnč]a-budᵘnᶻ (I, 52) qop itdⁱm. oł-ᵃmᵃty ᵃi̯ʸγ-joq
qop mᵃṅa körür. [. . . . . .ᶻ . . . . . .] oł-ᵃmᵃty ᵃi̯ʸγ-joq

türk qᵃγᵃn ötükän jyš oł̈ᵘrsᵃr, iltä buṅ-joq. ilgärü šᵃnduṅ jᵃzyqa-

I S 3 minden nép, kit magam köré rendeztem. Amíg csak türk kagán uralkodik az Ötüken-hegyek erdőin [orhoni székhelynél, ahol korábban a hsziungnuk nagyfejedelme is lakott, ld. *Hist. of Civilizations of Central Asia*, vol. 2., 146-164, Nomads in Eastern Central Asia – Z.T.Cs.], elkerüli a királyságot minden gonoszság és betegség. Keleten hadjáratokat vezettem egészen a Shantung-síkságig, és majdnem elértem

tägi sülädⁱm, tᵃłujqa kičⁱg tägmädⁱm, birgärü toquz ärsⁱnkä tägi
. . . . . .] (II, 75) ärsⁱnkä tägi

II N 3 a tengert; Délen hadjáratot vezettem egészen a Tokuz-Ersinig (?)

sülädⁱm, tüpütkä kičⁱg tägmädⁱm, quryγᵃru jinčü-ügüz käčä tämⁱr-

qᵃpʸγqa tägi sülädⁱm, jyrγᵃru jⁱr-bᵃjʸrqu jiriṅä tägi sülädⁱm. bunča

jirkä tägi jorʸtdʸm. ötükän jyšda jig idi-joq ärmⁱs, il-tutsʸq[1] jir

I S 4 és majdnem elértem Tibetet; Nyugaton hadjáratot vezettem Jencsü-ügüzig [Gyöngy-folyó], egészen a Temir-kapigig [Vaskapu, egy sziklaszoros Szamarkand és Balh között, ld. nálunk a Dömörkapu neveket]; Északon hadjáratot vezettem egészen a Jir-Bajirku országáig. Mindezekre a földekre én vezettem [a türköket]. Az Ötüken-hegy erdejét nem bírja [idegen] úr; az Ötüken-hegy erdeje az a hely, ahonnan a királyságot egyben tartjuk.

ötükän jyš⌣ärmiš. bu⌣jirdä oluryp tabyač budun birlä (I,50) tüzältim.

alтun kümüš isigti qutaj buńsyz anča⌣birür tabyač budun saby

I S 5 Míg itt uralkodtam, békét teremtettem a kínai 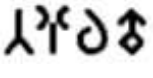 [*tabgacs*] néppel.

.]tun kümüs isig[..] (II,74) qutaj buńsyz anča⌣birür tabgač budun saby⌣

süčig, ayysy jymšaq ärmis. süčig sabyn jymšaq ayyn ärap yraq⌣

budunyγ anča⌣jaγutir[2] ärmis, jagıru qonduqda kisrä ajyγ⌣bilig anda⌣

II N 4 A kínai nép, amely bőséggel ad aranyat, ezüstöt, kölest (?), és selymet (?), mindig hízelgő szavakat [*szücsig szabin*] használt, és gazdagsággal csábított. Miközben behálózták hízelgő szavaikkal és csábító gazdagságukkal, közelebb vonták magukhoz a távollakó népeket. De amikor ezek letelepedtek

üjür[3]⌣ärmis. (I,49) ädgü bilgä kisig ädgü alp⌣kisig joryтmaz ärmis, bir⌣

ü[. . . . .]š. ädgü [. . .]gä kisig ädgü alp kisig jo[. . . .] ärmiš, bir⌣

kisi jańylsar, uγyšy budunу bisükiňä tägi qydmaz ärmiš. süčig

I S 6 a közelükben, megismerték a kínaiak ravaszságát. A jó és okos emberek, a jó és erős emberek azonban nem rendültek meg; és ha valaki el is pártolt tőlünk, nem sikerült tévútra vezetniük a józanokat a rokonsága vagy népe körében.

kisi jańyls[. . . . . .]ükiňä tägi qy[. . .] (II,73) ärmiš. sučig

sabyńa jymšaq ayysyńa ärturyp öküs türk budun öltig. türk budun

II N 5 De sokan közületek, Türk nép hagyták magukat kelepcébe csalni a hízelgő beszédük és csábító gazdagságuk által, és romlásba jutottatok. Amikor néhányan közületek, Türk nép, azt mondták:

ülässikiń, birijä čoγaj jyš tügültin, (I,48) jazy qonajyn⌣tisär türk budun

ülässikig⌣anda ajyγ⌣kisi anča bušγurur ärmis. yraq⌣ärsär jabłaq ayy⌣

birür, jaγuq ärsär ädgü ayy⌣birür tip⌣anča bušγurur ärmis. bilig

I S 7 „Letelepedem délen, de nem a Csugaj-hegy erdejében, hanem a síkságon," akkor a gonosz emberek bátorították ezeket közöttetek, Türk nép, efféle bölcsességgel: „Ha messze vannak, rossz ajándékot adnak, amikor közel vannak, jó ajándékot adnak." Így sürgették

ezek őket. A bolond embereket megfogták ezek a szavak, és lementek a szomszédságukba, miáltal sokan közületek pusztulásra jutottak.

(II, 72) bilmäz kisi oł~sᵃbʸγ ᵃłʸp, jᵃγ̥ᵘru bᵃrʸp ökᵘš~kisi öłtⁱg. oł~jⁱr[. .]ü bᵃrsᵃr türk budᵘn öltᵃčisᵃn; ötükᵃn jir ołᵘrʸp ᵃrqʸš tirkⁱš ysᵃr. nᵃń~buń~°γ~joq ötükᵃn jyš ołᵘrsᵃr, bäńgü il~tuta ołᵘrtᵃčysᵃn, türk budᵘn, toqrᵃq̥ʸq̥ᵃsᵃn; ačsʸq¹ tosᵃq²~ümᵃzsᵃn³, bir todsᵃr ačsʸq ümᵃzsᵃn³.

II N 6 „Ha te azután tovább mégy arra a földre, ó, Türk nemzet, te pusztulásra jutsz; de ha az Ötüken földjén maradsz, és karavánokat küldesz ki, sosem szenvedsz szükséget. Ha az Ötüken hegyi erdőségben maradsz, örökké megtartod a királyságot, ó, Türk nemzet, és jól leszel táplálva.

bilmäz kisi oł~sᵃbʸγ ᵃłʸp, jᵃγ̥ᵘru bᵃrʸp ökᵘš~kiši öłtⁱg. (I, 47) oł~jⁱrgᵃrü

I S 8 Amikor éhes vagy, nem emlékszel, hogy mi a bőség; de ha egyszer jóllaksz, nem gondolsz az éhségre.”

ᵃndᵃγʸńʸn üčᵘn igⁱdmⁱš qᵃ|. . . .| (II, 71) sᵃbyn ᵃłmᵃtyn jir sᵃju bᵃrdʸγ, qop~ᵃnda ᵃłqʸndʸγ ᵃrʸłtʸγ. ᵃnda~qᵃłmʸšy jir sᵃju~qop turu ölü jorʸjur~ᵃrtⁱg. tᵃńri jᵃrłʸqᵃduqyn üčün [ö|zⁱm¹ qutʸm bᵃr~üčün

II N 7 Ha nem figyelmezel a kagánod szavaira, őreá, aki olyan, mint az értelem közöttetek, és a lábadra állított téged, vándorolhattok helyről-helyre, mind sóvároghattok és szükséget fogtok szenvedni. Azok, akik közületek lemaradnak, mind mehetnek helyről-helyre, életből a halálba. A Menny akaratából, és fenséges hívásából kagán lettem. Miután kagán lettem,

qᵃγᵃn ołᵘrtʸm. qᵃγᵃn ołᵘrʸp (I, 45) joq čyγᵃi̥ budᵘnʸγ qop~qobᵃrtdʸm, čyγᵃi̥ budᵘnʸγ bᵃj~qyłdʸm, ᵃz-budᵘnʸγ öküš qyłdʸm. ᵃzu~bu~sᵃbʸmda igⁱd~bᵃrγu türk bäglär budᵘn buny ᵃsidⁱń. türk [. . . .

I S 10 összegyűjtöttem az egész szánnivaló népet; a szegényeket gazdaggá tettem, a számban kicsi népet naggyá tettem. Szavaim nem igaztalanok.

sᵃbʸmda igᵢd~bᵃrγu türk bᵃᵉglᵃᵉr budᵘn buny ᵃsidᵢń. türk budᵘn-

II N 8 Türk bégek és népek, figyelmezzetek ide! Ide írtam, ó, Türk nép, hogyan óvhatod meg a királyságot, s hogy felbomlasz, amikor hűtlenné válsz. Mindent, amit mondani akarok nektek,

[ʸγ tirᵢp i]l~tutsʸqʸńʸn bunda urtʸm. jᵃńʸłʸp ülᵃsᵢkᵢńᵢn jᵢmä bu[. .

urtʸm. nᵃńnᵃńᵃ² sᵃbʸm ᵃrsᵃr bᵃńgü tᵃšqa urtʸm. ᵃńᵃr~körü~bilᵢń,

türk ᵃmᵃty budᵘn bᵃglᵃr, bödkä körᵘgᵢmä bᵃglᵃr~ᵃgü jᵃńʸłdᵃčʸ-

siz[1]. mᵃn bᵃ[ńgü tᵃš . . . . . tᵃbγᵃ]č qᵃγᵃnda bᵃdᵢzčᵢ kᵃlürtᵢm, bᵃ.

I S 11 ideírtam, erre az emlékműre [*bengü taska*, szó szerint: örökkévaló kőre]. Fogadjátok meg szavaim, Ti, Türk nép, és bégek, akik most éltek, Ti, bégek, akik most engedelmeskedtek a trónnak, és valóban megtaláljátok a reményeiteket. Kifaragtattam az emlékkövet. A kínai császártól [*tabgacs kagan*] kértem művészeket, hogy dolgozzanak rajta.

dᵢztᵢm. mᵃnᵢń sᵃbʸmʸn symᵃdy. (I, 43) tᵃbγᵃč qᵃγᵃnʸń ičᵃrᵃki bᵃdᵢzčig

yty. ᵃńᵃr ᵃdʸnčyγ² bᵃrq jᵃrᵃturtʸm, ičin~tᵃšyn ᵃdʸnčyγ bᵃdᵢz urtur-

tʸm, tᵃš~toqytdʸm, köńᵘltᵃki sᵃbʸmʸn u[. . . . . unuq oγłyń]a[3]

I S 12 Kérésemet nem tagadták meg. Elküldték a kínai császár udvari festőit. Megparancsoltam nekik, hogy állítsanak fel egy külön [kiváló?] csarnokot, és készítsenek kívül-belül különböző [nagyszerű?] festményeket. Kifaragtattam a követ; ami a szívemben volt, megjelenítettem (leírattam . . .) Lássátok ezt (. . . .) mindannyian, egészen a nap (-keltéig? -nyugtáig?), és a Tíz Nyíl fiak [illegible] [*on oq oglinga*].[1]

[1] Meg kell jegyezni, hogy az *o.n.q* szócskát, melyet Thomsen, Radloff nyomán eredetileg *unuq* = szeretett alakban fordított, a dán fordításban *on oq* alakban adja vissza és Tíz Nyílnak fordítja. [ld. ford. jegyz. — Z.T.Cs.]

tᵃtyńa tᵃgi buny körü bilᵢń: bᵃńgü~tᵃš (I, 42) toqytdʸm. bu~ᵃrigᵃ~

ᵃrsᵃr, [.]t·qa ᵃrig~jᵢrtä irsᵃr~ᵃnča ᵃrᵢg~jᵢrtä bᵃńgü~tᵃš toqytdʸm.

bitidᵢm. ᵃny~körᵢp ᵃnča bilᵢń: oł~tᵃš [. . . . . .]dʸm. bu~bitᵢg

bitᵢgᵢmä ᵃtysy jołʸγ~t[igin —?].

I S 13 Felállíttattam az emlékkövet azoknak (?), akik visszavonultak [a téli szállásra?], vagy a terméketlen helyekről a füves pusztákra mennek, kifaragtattam ezt az emlékkövet egy terméketlen helyen, és ezt írtam. Ha látod ezt, sokat tudhatsz; ezt a követ én (. . . .). Az, aki ezt a feliratot írta, az ő [a kagán] nővérének fia, Jolig tegin.

A keleti oldal (I és II E)

Özä-kök täńri asra jaγyz jir qyłynduqda ikin-ara kisi oγły qyłynmys. kisi oγłynda özä äčüm-apam bumyn-qaγan istämi-qaγan

I E 1 Amikor a kék ég [*kök tengri*] fent, és a sötét föld [*jagiz jir*] lent készült,akkor készültek a kettő között az emberek fiai. Az emberek fiai fölé emelkedtek [mint uralkodók], az elődök, Bumin kagán [551-552, utódai a keleti kagánok] és Istemi kagán [554-576, utódai a nyugati kagánok; ld. Silzibul a perzsa forrásokban, Dizabul, Ziebel a bizánciaknál, Menandros, Theophanes műveiben],

tört bułuń qop jaγy-ärmis, sü-süläpän tört bułuńdaqy budunyγ qop-ałmys, qop-baz qyłmys, bašłyγyγ jükündürmis, tizligig sökürmis.

I E 2 és kormányozták és igazgatták a Türk népek királyságait és közösségét. A világ négy szegletének minden [népe] ellenséges volt velük; de ők háborúkat viseltek ellenük és legyőztek minden népet a világ négy szegletében, hogy békében legyenek, és meghajtsák a fejüket és térdüket. Kelet felé letelepedtek egészen a

ilgärü qadyrqan jyšqa-tägi, kirü tämir-qapyγqa-tägi qondurmys,

II E 4 Kadirkan hegyi erdőségig, Nyugatra egészen a Temir-kapigig.

ikin-ara idioqsyz kök-türk [.?]iti-anča[1] ołurur-ärmis. bilgä qaγan ärmis, ałp-qaγan ärmis, bujuruqy bilgä ärmis-ärinč, ałp-ärmis-ärinč, bäglär-jimä budunγ-jimä tüz-ärmis. anγ-üčün ilig anča-

I E 3 Ilyen nagy távolságok felett uralkodtak [Kelet és Nyugat?] két [vége] között, rendet hozva a kék Türköknek [*kök Türk*], akiknek nem volt uruk és semmilyen törzsi [szervezetük]. Ők bölcs kagánok voltak, erős szívűek; a bujrukjaik is bölcsek voltak, erős szívűek. Mind a bégek, mind a nép egységes volt.

tutmys ärinč, ilig-tutyp törüg itmis. özinčä (I,37) kärgäk bołmys.

I E 4 Ezért tudták kormányozni ezt a nagy birodalmat, rendet vinni a közösség életébe. Sorsuk meg volt szabva, így meghaltak. A temetési szertartásukon részt vettek a gyászban

juγčy syγʸtčy öńrä kün toγᵘsʸqda bökli čölᵢgᵃ⌣ᵢl, tᵃbγᵃč, tüpüt, ᵃpar ᵃpurʸm, qyrqʸz. üč⌣quryqᵃn, otᵘz⌣tᵃtᵃr, qytᵃj, tᵃtᵃby, bunča budᵘn kᵃlᵢpᵃn syγtamʸs juγłamʸs. ᵃndᵃγ külᵢg qᵃγᵃn⌣ᵃrmᵢs. ᵃnda kisrä

II E 5 és eljöttek napkeletről a távoli Bökli nemzet, a Kínai, a Tibeti, (A)parpurim

[„avarjaim”? Ld. ford. jegyz. – Z.T.Cs.], a Kirgiz, az Ücs [három] Kurikánok, az Otuz [harminc] Tatárok, a Kitájok, Tatabi, nagyon sok nemzet jött, hogy részt vegyenek a gyászszertartáson. Ilyen kiváló kagánok voltak. Utánuk

inᵢsi⌣qᵃγᵃn (I,36) bołmʸs⌣ᵃrᵢnč, oγły⌣ᵃty qᵃγᵃn⌣bołmʸs⌣ᵃrᵢnč, ᵃnda⌣ kisrä inisi ᵃčisintᵃg qyłʸnmᵃduq⌣ᵃrᵢnč, oγły ᵃqᵃńyntᵃg qyłʸnmᵃduq⌣

I E 5 a fiatalabb fivéreik lettek kagánok, és a fiaik lettek kagánok; de a fiatalabb fivérek nem olyanok voltak, mint az idősebbek,

[. . . . . .] (II,36) qyłʸnmᵃduq⌣ᵃrᵢnč, oγły ᵃqᵃńyntᵃg qyłʸnmᵃduq⌣ ᵃrᵢnč, bilᵢgsiz qᵃγᵃn ołᵘrmʸs⌣ᵃrᵢnč, jabłᵃq qᵃγᵃn ołᵘrmʸs⌣ᵃrᵢnč.

II E 6 a fiak nem olyanok, mint az apák. Tehetetlen kagánok kerültek a trónra, rossz kagánok; a bujrukjaik hasonlóképpen tehetetlenek voltak és rosszak.

bujᵘruqy jᵢmä bilᵢgsᵢz⌣ᵃrᵢnč, jᵃbłᵃq⌣ᵃrmᵢs⌣ᵃrᵢnč. (I,35) bᵃglᵃri budᵘny tüzsᵢz⌣üčᵘn, tᵃbγᵃč⌣budᵘn tᵃblᵢgin körlᵢg⌣üčün, ᵃrᵃmᵃqčysyn üčün, inᵢli ᵃčili kińᵃsürtükin üčün, bᵃgli budᵘnłyγ jońʸšurtuqyn üčün,

I E 6 És a harmónia hiánya miatt a bégek és a nép között, és a kínaiak ravaszsága és ügyessége és ármánykodásai miatt, és amiatt, hogy a fiatalabb és idősebb fivérek egymás ellen áskálódtak, és ellentétet szítottak a bégek és a nép között,

inᵢli [. . . . . .] (II,35) jońʸšurtuqyn üčᵘn,

II E 7 így a (Türk nép régi birodalmát) a megsemmisülésbe taszították,

türk budᵘn illᵃdük ilin yčγʸnu ydmʸs, (I,34) qᵃγᵃnłᵃduq qᵃγᵃnyn jitᵘrü ydmʸš. tᵃbγᵃč budᵘnqa bᵃglᵢk ury⌣oγłyn quł⌣qyłty, sᵢlᵢk⌣qyz⌣

oγłyn küń~qyłdy. türk bäglär türk ᵃtyn yty, tᵃb[. . . .] bäglär

I E 7 és pusztulást hoztak a törvényes kagánokra. A bégek fiai [*beglik uri ogli*] a kínai nép lekötelezettjei lettek, tiszta leányaik a szolgáikká váltak. A Türk bégek eldobták Türk nevüket [címüket?] és kínai neveket [címeket?] vettek fel a kínai bégektől, és

tᵃbγᵃč atyn tutʸpᵃn tᵃbγᵃč qᵃγᵃnqa (I, 33) körmᵢs, äᵢlᵢg~jył isᵢg~

I E 8 a kínai császárnak engedelmeskedtek, és szolgáltak neki ötven éven át.

küčᵢg birmᵢs. ilgärü kün toγᵘsʸqda bökli qᵃγᵃnqa tägi süläjü birmᵢs, qurʸγᵃru tämᵢr~qᵃpʸγqa tägi süläjü birmᵢs, tᵃbγᵃč qᵃ-

II E 8 Érte viseltek háborút Keleten, a napkelet felé, egészen Bökli kagánig, és Nyugatra vonultak egészen a Temir-kapigig; a kínai császárnak hódítottak meg

γᵃnqa ilin törüsin ᵃły~birmᵢs. türk qᵃra~qᵃmʸγ (I, 33) budᵘn ᵃnča~

-ɹɯnᵃʎzᵃp ɟᵢli ökmäk ʔγnᵃp~γɟᵃmᵃ mᵢli ,mᵢɟɹä~nᵘbud ɟᵢlli :eᵢmiɟ

män? tir~ärmᵢs. qᵃγᵃnłʸγ budᵘn ärtᵢm, qᵃγᵃnʸm~qᵃny? nä~qᵃγᵃnqa

I E 9 királyságokat és szereztek hatalmat. A Türkök egész köznépe [*türk kara kamig*] így beszélt: „Nemzet voltam és saját királyságom volt; hol van most a királyságom? Kinek vívtam meg a királyságokat?” mondták. „Nép voltam, melynek saját kagánja volt; hol van a kagánom?

. . . . . .] (II, 33) qᵃγᵃnłʸγ budᵘn ärtᵢm, qᵃγᵃnʸm qᵃny? nä~qᵃγᵃnqa

isᵢg~küčᵢg birürmᵢän? tir~ärmᵢs. ᵃnča~tip tᵃbγᵃč qᵃγᵃnqa jᵃγy~

II E 9 Milyen kagánt szolgálok?” – mondták. E bölcsességet szólva felkeltek a kínai császár ellen;

bołmʸš, jᵃγy bołʸp itünü jᵃrᵃtᵘnu umduq jᵃna ičᵢkmᵢš. bunča

isᵢg~küčᵢg birtükgärü sᵃqʸnmᵃty, türk budᵘn ölüräjin, urᵘγsʸrᵃtᵃjyn,

tir~ärmᵢs, joqᵃdu bᵃryr ärmᵢs. özä türk täńrisi türk~yduq~jiri (I, 30)

I E 10 de mivel nem tudták rendbeszedni magukat és nem gondolkodtak helyesen, ismét alávetették őket. Nem csak hogy nem adtak segítséget [nekünk], hanem azt [is] mondták:

„Hagyjuk [inkább] pusztulni a Türk népet és gyökerestül kitépni”; és a pusztulásra adták magukat.

. . . . . .] (II, 32) türk tₐ̈ńrisi yduq jiri

II E 10 De a Türk Menny fent, és a Türk szent

suby ₐnča⌣ᵢtmᵢs. türk budᵤn joq bołmₐzun tijᵢn, budᵤn bołčun⌣ tijᵢn, ₐqₐńᵧm iltₐ̈rₐ̈s⌣qₐγₐnᵧγ, ögₐ̈m ilbilgä⌣qₐtunᵧγ tₐ̈ńri töpₐ̈sindä tutᵧp jögₐ̈rü kötürmᵢs⌣ₐ̈rᵢnč. ₐqₐńᵧm⌣qₐγₐn jiti⌣jᵢgᵢrmi⌣ₐ̈rᵢn tₐšᵧqmᵧs.

I E 11 Jir-szub a következőt tette: hogy a Türkök ismét nép legyenek, felemelték apámat, Elteris kagánt, és anyámat, Elbilga katunt, akiket támogatott a Mennyek Magassága. Apám, a kagán maga mellé vett tizenhét férfit [*jiti jigirmi*].

tₐšra (I, 29) jorᵧjur tijᵢn kü⌣ₐ̈sᵢdᵢp[1] bₐłyqdₐqy tₐγyqmᵧs[2], tₐγdₐqy inmᵢs, tirᵢlᵢp jᵢtmᵢs⌣ₐ̈r⌣bołmᵧs. tₐ̈ńri küč birtük⌣üčₐ̈n ₐqₐńᵧm⌣

I E 12 Amikor az emberek meghallották a híreket, hogy elindult [Kína felé], azok, akik a városokban voltak, kimentek, és azok, akik a hegyeken voltak, lejöttek hozzájuk, és amikor

inmᵢš, tirᵢlᵢp jᵢtmᵢš⌣ₐ̈r bołmᵧš. tₐ̈ńri küč⌣birtük üčₐ̈n ₐqₐńᵧm⌣ qₐγₐn süsi böritₐ̈g ₐ̈rmᵢs, jₐγysy qojtₐ̈g⌣ₐ̈rmᵢs. ilgₐ̈rü qurᵧγₐru sülₐ̈p

II E 11 összegyűltek, hetvenen voltak [*jitmiser*]. Mivel a Menny erőt adott nekik, apám, a kagán serege olyan volt, mint a farkasoké [*böriteg*], és ellenségeik mint a juhok [*kojteg*]. Bejárva Keletet és Nyugatot, összegyűjtötte az embereket,

tirmᵢš qobₐrtmᵧš, qₐmᵧγy jᵢti⌣jüz⌣ₐr bołmᵧš. jᵢti⌣jüz⌣ₐr bołᵧp ᵢlsᵢrₐ̈mᵢs qₐγₐnsᵧrₐmᵧs budᵤnᵧγ küńₐ̈dmᵢs qułₐdmᵧs, budᵤnᵧγ türk

I E 13 és összesen már hétszázan voltak [*jiti jüzer*]. Amikor együtt volt ez a hétszáz ember, elrendezte őket, összhangban az ősatyáim rendelkezéseivel, és az emberek, akik elvesztették a birodalmukat és kagánjukat, és

łoтüsüm λçλτmλs, budᵤnᵧγ küńₐ̈dmᵢs qułₐdmᵧs, budᵤnᵧγ türk

II E 12 szolgává és szolganővé lettek, az emberek, akiknek Türk intézményeik odavoltak, most szivet, értelmet kaptak [apámtól a kagántól]

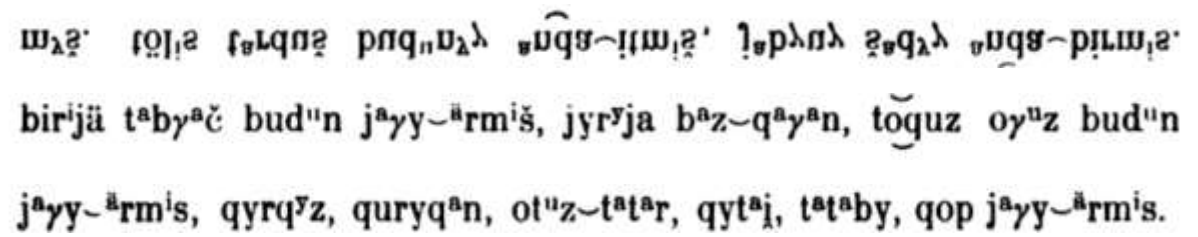

bir^{i}jä t^{a}bγ^{a}č bud^{u}n j^{a}γy~^{ä}rm^{i}š, jyr^{y}ja b^{a}z~q^{a}γ^{a}n, toq̆uz oγ^{u}z bud^{u}n

j^{a}γy~^{ä}rm^{i}s, qyrq^{y}z, quryq^{a}n, ot^{u}z~t^{a}t^{a}r, qyt^{a}ı̨, t^{a}t^{a}by, qop j^{a}γy~^{ä}rm^{i}s.

I E 14. Rendet tett a Tölis népeknél és a Tardus népeknél, és adott nekik jabgut és sadot [ld. ford. jegyz. – Z.T.Cs.]. Délen a kínai nép volt az ellenségünk, északon Baz kagán és a Tokuz (kilenc) Oguz nép, a Kirgizek, Kurikánok, Otuz (harminc) Tatárok, Kitájok

^{a}q^{a}ṅ^{y}m~q^{a}γ^{a}n bunč̆a [. . . . . .] (I, 26) qyrq ^{a}rtuq̆y

j^{i}ti joły sül^{ä}m^{i}s, j^{i}g^{i}rmi süṅ^{ü}s süṅ^{ü}sm^{i}s. t^{ä}ṅri j^{a}rł^{y}q^{a}duq üčün

I E 15 és a Tatabis, ezek ellenségesek voltak velünk; mindezekkel [harcolt?] apám, a kagán. Negyvenhétszer ment hadjáratra, és húszszor harcolt.

jiti joły sül^{ä}m^{i}š, j^{i}g^{i}rmi süṅ^{ü}š sü[ṅ^{ü}š]m^{i}š. t^{ä}ṅri j^{a}rł^{y}q^{a}duq~üč^{ü}n

ill^{i}g^{i}g ^{i}ls^{i}r^{ä}tm^{i}s, q^{a}γ^{a}nł^{y}γ^{y}γ q^{a}γ^{a}ns^{y}r^{a}tm^{y}s, j^{a}γyγ b^{a}z~qyłm^{y}s, tizl^{i}g^{i}g

II E 13 A Menny akaratából egy királyságot teremtettünk a királyságaikból, és egy kagánt a kagánjaik fölé; kagánjaik megbékéltek, és meghajtották a fejüket és térdüket. Miután

sök^{ü}rm^{i}š, b^{a}šł^{y}γ^{y}γ jük^{ü}nd^{ü}rm^{i}š. ^{a}q^{a}ṅ^{y}m q^{a}γ^{a}n [. . . . . .

q^{a}zγ^{a}n^{y}p uča b^{a}rm^{y}s. ^{a}q^{a}ṅ^{y}m q^{a}γ^{a}nqa b^{a}šł^{a}ju b^{a}z~q^{a}γ^{a}n^{y}γ błbł

I E 16 [a kagánunk] egy ilyen nagy királyságot és ilyen nagy hatalmat teremtett, meghalt. Apám, a kagán sírjára felállítottuk Baz kagan első balbal-ját.[2] Így apám testvére a kagán átvette a kormányzást. Felemeltetett a trónra apám testvére, a kagán, és újjászervezte a

[2] Türk szokás volt, hogy köveket állítottak egy elhunyt fejedelem sírja köré, mindegyik kő egy ellenséget jelentett, akit megölt az életében. Ezeket a köveket nevezték *balbal*-oknak [ld. ford. jegyz. – Z.T.Cs.]

jičä itdi, jičä ig^{i}ti, čyγ^{a}ı̨^{y}γ b^{a}j~qyłdy, ^{a}z^{y}γ~ök^{ü}š qyłdy. ^{ä}čim~q^{a}γ^{a}n

ołurtuq<d>a[1] öz^{i}m tig^{i}n ^{ä}rk[. . . .]ij[— — — —[2]] t^{ä}ṅri [j^{a}rł^{y}q^{a}duq üč^{ü}n]

(II, 27) tört j^{i}g^{i}rmi j^{a}š^{y}mqa t^{a}rduš bud^{u}n özä š^{a}d~ołurt^{y}m. ^{ä}č^{i}m~q^{a}γ^{a}n

birlä ilg^{ä}rü j^{a}š^{y}ł~üg^{ü}z š^{a}nduṅ j^{a}zyqa~t^{ä}gi sül^{ä}d^{i}m^{i}z, qur^{y}γ^{a}ru t^{ä}m^{i}r~

q^{a}p^{y}γqa t^{ä}gi sül^{ä}d^{i}m^{i}z, kögm^{ä}n~^{a}ša qyrq^{y}z jir^{i}ṅä t^{ä}gi s[ül^{ä}d^{i}m^{i}z

I E 17 Türk népet, és lábára állította; a szegényt gazdaggá tette, a keveseket számosakká. Amikor apám testvére, a kagán felemeltetett a trónra, én magam sad lettem a Tardus nép felett. Apám testvérével, a kagánnal együtt elfoglaltam a területet kelet felé, egészen a Zöld folyóig [*Jasil-ügüz*] és a Shantung-síkságig; nyugat felé hadjáratokat vezettünk egészen a Temir-kapigig; egészen a Kirgiz földekig, Kögmenen [Szaján] túl hadjáratokat vezettünk.

(I, 23) qᵃmʸγy biš~otᵘz sülᵃdⁱmⁱz, üč~jⁱgⁱrmi süńᵘšdⁱmⁱz, illⁱgⁱg ilsⁱrᵃt-
dⁱmⁱz, qᵃγᵃnłʸγʸγ qᵃγᵃnsʸrᵃtdʸmʸz, tizlⁱgⁱg sökᵘrtⁱmⁱz, bᵃšłʸγʸγ jük-

I E 18 Együtt huszonöt hadjáratot vezettünk, és tizenháromszor harcoltunk. Királyságot alkottunk a királyságokból, egy kagán lett a sok kagánból; meghajtották

. . . . . .] (II, 26) sökᵘrtⁱmⁱz, bᵃšłʸγʸγ jük-

II E 16 a térdüket és fejüket. A Türgis kagán a Türkjeim, a nép közül való volt.

bizⁱńäᵃ³ jᵃńʸłduqyn jᵃzʸnduqyn üčᵘn qᵃγᵃny ölti, bujᵘruqy bᵃäglᵃäri jⁱmä
ölti, unuq budᵘn ᵃämgᵃäk körti. ᵃčümⁱz ᵃpamʸz tutmʸs jir~sub
idⁱsⁱz bołmᵃzun tijⁱn, ᵃz~budᵘnʸγ itⁱp jᵃr[ᵃtʸp . . . . . .]

I E 19 A bolondsága miatt, és mivel tele volt tévedéssel mifelőlünk, megölték őt és a bujrukjait, bégjeit is. A Tíz Nyíl népe [*on oq*] veszedelembe esett. S hogy a föld, melyet ősatyáink kormányoztak, ne legyen úr nélkül, rendbeszedtük a népet, mely számban csekély volt (. . . . .)

(I, 21) bᵃrs~bᵃäg ᵃärti, qᵃγᵃn~ᵃt bunda biz birtⁱmⁱz, sińⁱlⁱm⁴ qončᵘjuγ

I E 20 aki Bars bég volt; kagáni címet adtunk neki, és

. . . . . .] (II, 25) ᵃärti, qᵃγᵃn~ᵃtʸγ bunda biz~birtⁱmⁱz, sińⁱlⁱm⁴ qo[nčᵘ]jʸγ
birtⁱmⁱz. özi~jᵃńʸłdy, qᵃγᵃny ölti, budᵘny küń~quł bołdy. kögmᵃn
jir~sub idⁱsⁱz qᵃłmᵃzun tijⁱn, ᵃz~qyrqʸz budᵘnʸγ i[tⁱp]⁵~jᵃrᵃtʸp kᵃältⁱmⁱz

II E 17 hozzá adtuk feleségül a hercegnőt, a húgomat. De ezek [Tíz Nyíl népe?] hűtlenek voltak, a kagánt megölték, és a nép szolga lett és szolganő. Hogy a Kögmen föld ne maradjon úr nélkül, jöttünk, és rendbeszedtük a Kirgiz népet, és harcoltunk, de

. . . . . ilin ?] (I, 20) jᵃna birtⁱmⁱz. ⁱlgᵃrü qᵃdʸrqᵃn jyšʸγ
süńᵘšdⁱmⁱz [. . . . . .] qᵃdʸrqᵃn j[. . .
ᵃša budᵘnʸγ ᵃnča~qondurtʸmʸz. ·ᵃnča~itdⁱmⁱz. qurʸγᵃru kᵃńü~tᵃr-

I E 21 visszaadtuk nekik (a függetlenségüket?). Így egészen a Kadirkan hegyi erdőség másik oldaláig, Keleten, hagytuk élni a népet, és megszerveztük őket; egészen Kengü-tárkányig [*tarmanka*] Nyugaton, hagytuk

mᵃnqa tᵃgi türk budᵘnʸγ ᵃnča~qondᵘrtʸmʸz, ᵃnča~ⁱtdⁱmⁱz. ol~ödkü
quł qułłʸγ küń küńlⁱg bołmʸš ᵃrti, inⁱsi ᵃčisin bilmᵃz ᵃrti, oγły ᵃqᵃ-

II E 18 a Türk népet élni, és megszerveztük őket. Abban az időben a szolgáknak szolgáik voltak, és a szolganőknek szolganőik; a fiatalabb testvér semmit sem tudott az idősebbről [nem voltak ellenségesek], a fiak nem tudtak semmi apjukról. Ilyen nagy volt a királyság és az uralom, melyet megalapítottunk és megszerveztünk. De Ti, Türk és Oguz bégek,

(II, 23) türk budᵘn, ilⁱńⁱn törᵘgⁱn kᵃm~ᵃrtᵃty? udčy[..]yᵛ türk budᵘn ᵃrt·z

II E 19 és a nép, figyelmezzetek ide! Zuhanjon le az ég arra, és nyíljon meg a föld az alatt, aki lerombolja a királyságotokat és hatalmatokat!

(I, 18) ökün! körgüńⁱn üčün igⁱdmⁱs bilgä qᵃγᵃnʸńʸn ᵃrmⁱs~bᵃrmʸs ᵃdgü~
ⁱlⁱńä kᵃndü~jᵃńʸłdʸγ, jᵃbłᵃq kigürtⁱg. jᵃrᵃqłʸγ qᵃndʸn⁴ kᵃlⁱp jᵃja~ⁱltdi?
süńᵘglⁱg qᵃndʸn⁴ kᵃlⁱpᵃn sürä~ⁱltdi? yduq~ötükᵃn j[yš . . . . . .

I E 23 Türk népek! Féljetek és szálljatok magatokba! Ti magatok voltatok tévedésben és cselekedtetek gyáván a bölcs kagánotok irányában, aki az engedelmességetek által felemelkedett, és egy jó birodalomba vezetett benneteket, amely szabad és független lett. Honnan jöttek a fegyveresek és a szakadás? Honnan jöttek a lándzsahordó férfiak és a terhek? Ti, a nép, a szent Ötüken hegyi erdőségből, ti magatok voltatok,

. . . . . .] (I, 17) bᵃrdʸγ, quryγᵃru bᵃrʸγʸma bᵃrdʸγ, bᵃrduq jirdä

I E 24 akik így tettetek! Néhányan közületek nyugatra mentek, mások kelet felé;

[illegible] (II, 33) [illegible] ᵃdgüg¹ ol~ᵃrⁱnč qᵃnʸń subča jügᵘrti, söńüküń tᵃγča jᵃtdy, bᵃglⁱk ury~

oγłʸń quł~bołdy, sᵢlᵢk~qyz~oγłʸń küń~bołdy. bilmᵃdük~üčᵘ̈n

II E 20 de azokon a földeken, amerre mentetek, csupán azt értétek el, hogy patakokban folyt a véretek és halomban álltak a csontjaitok. Bégjeitek fiai [*beglik uri oglin*] szolgák lettek, tiszta leányaitok szolganők. Bolondságotok és gyávaságotok miatt atyám testvére, a kagán meghalt.

jᵃbłᵃqʸńʸn üčᵘ̈n ᵃ̈čᵢm~qᵃγᵃn uča bᵃrdy. bᵃšłᵃju qyrqʸz qᵃγᵃn[.

błbł tikdᵢm. türk budᵘn(ʸγ) ᵃty~küsi joq~bołmᵃzun tijᵢn, ᵃqᵃńʸm~

qᵃγᵃnʸγ ögᵃ̈m~qᵃtunʸγ kötᵘ̈rmᵢš tᵃ̈ńri il~birᵢgᵢmä tᵃ̈ńri, türk budᵘn

I E 25 Elsőként a Kirgiz kagán balbalját emeltem fel. A Menny, amely nem rontja le a Türk nép nevét és jóhírét, felemelte apámat, a kagánt, és anyámat, a katunt;

qᵃγᵃnʸγ ögᵃ̈m~qᵃtunʸγ kötᵘ̈rmᵢš tᵃ̈ńri il~birᵢgᵢmä tᵃ̈ńri, türk budᵘn

II E 21 a Menny, amely nekik adta a királyságot, ugyanez a Menny, amely nem rontja le a Türk nép nevét

ᵃty~küsi joq~bołmᵃzun tijᵢn, özᵢmᵢn ołᵘrt[. . . .

nᵃ̈ń~jyłsʸγ² budᵘnqa ołᵘrmᵃdʸm, ičrä ᵃššʸz, tᵃšra tonsʸz, jᵃbʸz~

jᵃbłᵃq budᵘnda [. . . . . (inᵢm kül-ti]gᵢn ᵢki~šᵃd) inᵢm

kül~tigᵢn birlä sözlᵃ̈šdᵢmᵢz. ᵃqᵃńʸmʸz ᵃ̈čᵢmᵢz qᵃz[. . . . . .

I E 26 és jóhírét, most engem tett kagánná. Egy nem-virágzó nép felett lettem uralkodó; egy nép uralkodója lettem, amely belül élelem híjával, kívül öltözet híjával van, egy nyomorult és gyenge népé. Együtt ifjabb fivéremmel,

kül~tigᵢn [.....] sözlᵃ̈šdᵢmᵢz. [. . . .] (II, 20) ᵃ̈čᵢmᵢz qᵃzγᵃnmʸš budᵘn ᵃty~

II E 22 Kül teginnel, ezzel törődtem. Így ennek a népnek a neve és híre, melyet apám, és apám testvére kivívott,

küsi joq~bo[łmᵃz]un tijᵢn, türk budᵘn üčᵘ̈n tün udymᵃdʸm, kündᵘ̈z

ołᵘrmᵃd<ʸm>. inᵢm kül~tigᵢn birlä ᵢki~šᵃd birlä ölü~jitü qᵃzγᵃndʸm.

ᵃnča~qᵃzγᵃnʸp birᵢki budᵘnʸγ ot~sub qyłmᵃdʸm. mᵃ̈n [özᵢm qᵃγᵃn ołᵘrtuqʸma

I E 27 nem romolt meg, mert a Türk népnek hála, nem aludtam éjjel, és nem pihentem nappal. Ifjabb fivéremmel, Kül teginnel együtt, és a két saddal küszködtem halálig. Ezáltal a népet megmentettem attól, hogy olyan legyen, mint a tűz és a víz [békétlen, széthúzó]

. . . . . .] (I, 13) bᵃrmʸš budᵘn ölü~jitü jᵃdᵃγʸn jᵃłᵃńʸn jᵃna~kᵃlti. bu-

I E 28 (Miután trónra emeltettem, mint kagán?) azok a népek, akik

jir~sᵃju bᵃrmʸš bu[dᵘn jᵃdᵃγʸn jᵃłᵃńʸn?] ölü jitü [jᵃna?] (II, 19) kᵃlti. bu-

dᵘnʸγ igⁱdᵃjin tijⁱn, jyrγᵃru oγᵘz~budᵘn tᵃpa, ilgᵃrü qytᵃi tᵃtᵃby

budᵘn tᵃpa, birgᵃrü tᵃbγᵃč~tᵃpa ułᵘγ~sü ⁱki~jⁱgⁱr[mi sülᵃdⁱm . . . . .

II E 23 messze mentek, most visszatértek, halódva, lovak nélkül, ruházat nélkül. Ezt a népet talpra állíthattam, és tizenkét hadjáratot vezettem nagy seregekkel, Észak felé az Oguz nép ellen, Keletre a Kitaj és Tatabi népek ellen, Délre a kínaiak ellen, és harcoltam (többször).

süńᵘšdⁱm. ᵃnda~kisrä tᵃńri jᵃrłʸqᵃduq üčᵘn qutʸm ülᵘgⁱm bᵃr~

üčᵘn öltᵃči budᵘnʸγ[. . . . .]ü igⁱtⁱm, jᵃłᵃń budᵘnʸγ tonłʸγ qyłdʸm, čyγᵃi

budᵘnʸγ bᵃj~qyłdʸm, ᵃz~budᵘnʸγ ökᵘš~qyłtʸm. yγᵃr~ⁱllⁱgdä [. . .

I E 29 A Menny akaratából, és mert igazán tettem érte, a halódó népet visszahoztam az életbe; a mezítelen népet felöltöztettem,

bud[..]bᵃj~qy[..] (II, 18) ᵃz~budᵘnʸγ ökᵘš~qyłdʸm. yγᵃr~ⁱllⁱgdä [y]γᵃr qᵃγᵃn-

II E 24 a szegény népet gazdaggá tettem, a csekély népet számossá tettem. Magasabbra emeltem más királyokat és kagánokat.

łʸγda jⁱg~qyłdʸm, tört bułᵘńdᵃqy budᵘnʸγ qop~bᵃz qyłdʸm, jᵃγʸsʸz

qyłdʸm, qop mᵃńa körti. isⁱg~küčⁱg birür bunča törüg qᵃzγᵃnʸp

inⁱm kül~tigⁱn özinčä kᵃrgᵃk~bołdy. aqᵃńʸm~qᵃγᵃn učduqda inⁱm

I E 30 Minden népet a világ négy szegletében megbékéltettem és véget vetettem az ellenségeskedéseknek; ezek mind engedelmeskednek és engem szolgának. Miután mindezt megtettem a királyság hatalmáért, testvérem, Kül tegin meghalt a sors rendeléséből. Apám, a kagán halálakor a testvérem, Kül tegin

kül-tigⁱn jⁱ[ti jᵃšda qᵃłty¹ . . . . . .] (1,10) umᵃjtᵃg ögᵃm qᵃtun
qutʸńa inⁱm kül-tigⁱn ᵃr-ᵃt-bołdy. ᵃłty-jⁱgⁱrmi jašyńa ᵃčim-qᵃγᵃn
ilin törüsin ᵃnča-qazγᵃndy. ᵃłty-čub soγdᵃq-tᵃpa sülᵃdⁱmⁱz, buz-

I E 31 hét éves volt. A testvérem, Kül tegin (tíz éves korában?) férfinevet kapott [befogadták a felnőttek közé], anyám, a katun örömére, aki olyan, mint Umaj.[3] Tizenhat évesen felnőtt, követve apám testvérét, a kagánt, a királyságban és a hatalomban; hadjáratot vezettünk az Alti (hat) Csub (?) és a Szogdok ellen, és legyőztük őket. A kínai

[3] Gyerekek védőszellemének neve.

dʸmʸz. tᵃbγᵃč oń-tutuq bis-t[ümᵃn sü kᵃlti, süńᵃsdⁱmⁱz?²] (1,9) kül-tigⁱn
jᵃdᵃγʸn opłᵃju tᵃgdi, oń tutuq jorʸčγn jᵃrᵃqłʸγ ᵃlⁱgⁱn tutdy. jᵃrᵃqłʸγdy
qᵃγᵃnqa ᵃnč(?)-ułᵃdy. ił-süg ᵃnda-joq-qyšdʸmʸz. bir-otᵘz jᵃšyńa
čᵃča-sᵃńünkä süńᵃšdⁱmⁱz. ᵃńⁱlki tᵃdʸqʸńą-čurʸń boz [ᵃtʸγ binⁱp

I E 32 Ong tutuk öt(-ven ezres sereggel jött és harcoltunk). Kül tegin rohammal támadott a gyalogosokkal, és foglyul ejtette tutukot a lándzsásokkal, és a fegyvereseket a kagánhoz vitte. Ezt a sereget megsemmisítettük. Amikor (Kül tegin) huszonegy éves volt harcoltunk Csacsa szengün ellen. Először (Kül tegin támadott?) Tadik csúr (?) szürke [lován;

tᵃgdi. ił-ᵃt-ᵃnda] (1,8) ölti. ⁱkinti yšbᵃra-jᵃmᵃtᵃr boz-ᵃtʸγ binⁱp tᵃgdi.
ił-ᵃt-ᵃnda ölti. üčⁱnč jᵃgⁱnsilⁱg-bᵃgⁱń kᵃdⁱmlⁱg torʸγ-ᵃt binⁱp tᵃgdi.
ił-ᵃt-ᵃnda ölti. jᵃrᵃqynda jᵃłᵃmᵃsynda jüz-ᵃrtuq oqun¹-urty. jüz-

I E 33 ez a ló] elpusztult ekkor. Másodszor támadott az Isbara Jamtar [vö. óiráni *aszpa*, perzsa *sawar* = 'ló, lovas', vö. Györffy-Harmatta i.m. 149, hun-türk feliraton *s/sh.p.r* rovás, É.-Kaukázus, 4. sz. vége] szürke lován; ez a ló elpusztult ekkor. Harmadszor támadott a Jeginsilig bég pej lován, Kedimligen; ez a ló elpusztult ekkor. Páncélját és hold-gyémánt (jáde vértjét, sisakját?) átütötte több mint száz nyíl [*ᵒkun*],

kᵃ² bᵃšyńa birt[. . . . . .] (1,7) tᵃgdükin türk bᵃglᵃr qop-
bilirsiz. ił-süg ᵃnda-joq-qyšdʸmʸz. ᵃnda-kisrä jⁱr-bᵃjʸrqu ułᵘγ-
irkᵃn jᵃγy-bołdy. ᵃny-jᵃjʸp türgi-jᵃrγun költä buzdʸmʸz. ułᵘγ-irkᵃn

I E 34 de egyik sem tett kárt [a páncél-] lemezekben vagy a fejében (. . . .) emlékezzetek a támadásukra [-ára?], Türk bégek. A sereget itt megsemmisítettük. Azután a Jir-Bajirkuk lettek az ellenségeink, Ulug [nagy] irken alatt. Felaprítottuk őket, és legyőztük őket a Türgi-jargun tónál. Ulug-irken

ᵃzqyja³ ᵃʳⁱn tᵃᵃzⁱp bᵃrdy. kül-tigⁱn [ᵃłty otᵘz⁴] (I,6) jᵃšyńa qyrqʸz-tᵃpa sülᵃdⁱmⁱz. süńüg bᵃtʸmy qᵃrʸγ sökⁱpᵃᵃn kögmᵃᵃn jyšʸγ toγa joryp qyrqʸz budᵘnʸγ uda bᵃsdʸmʸz, qᵃγᵃnyn birlä sońa-jyšda süńᵘᵃšdⁱmⁱz. kül-

I E 35 csak kevés emberrel menekült meg. Amikor Kül tegin (26) éves volt, hadjáratra mentünk a Kirgizek ellen. Keresztülvágtunk a lándzsányi mély havon, és átvonultunk a Kögmen hegyi erdőségen és a Kirgizekre törtünk, amikor aludtak.

tigⁱn bᵃjʸrqun[ʸń ᵃq-ᵃdγʸ]r[ʸγ]⁵ (I, 5) binⁱp opłᵃju tᵃᵃgdi, bir ᵃʳⁱg oqun-urty. ⁱki-ᵃʳⁱg udʸšru sᵃnčdy. oł tᵃᵃgdükdä bᵃjʸrqunʸń ᵃq-ᵃdγʸrʸγ udłʸqyn syju urty. qyrqʸz qᵃγᵃnyn ölᵘrtⁱmⁱz, ilin ᵃłtʸmʸz. oł-jyłqa

I E 36 Kül tegin rohammal támadott a Bajirku fehér ménen. Egy embert nyíllal [*ᵒkun*] lőtt le, két embert átdöfött, egymás után. Ebben a támadásban eltört a Bajirku fehér mén lába. A Kirgiz kagánt megöltük, és elfoglaltuk a birodalmát. Ugyanebben az évben

tü[rgᵃᵃs tᵃpa ᵃłtun jyšʸγ¹] (I, 4) toγa ᵃʳtⁱs-ügᵘᵃzⁱg kᵃᵃčä jorydʸmʸz. türgᵃᵃs budᵘnʸγ uda bᵃsdʸmʸz. türgᵃᵃs qᵃγᵃn süsi bołčuda otča burᵃča kᵃᵃlti, süńᵘᵃšdⁱmⁱz. kül-tigⁱn bᵃšγu-boz-ᵃt binⁱp-tᵃᵃgdi. bᵃšγu-boz kⁱ[. . .

I E 37 a Türgisek ellen vonultunk, át az Altun [Altáj] hegyi erdőségen, és keresztül az Irtis folyón. A Türgis népre törtünk, amikor aludtak. A Türgis kagán serege Bolcsunál támadt, mint a tűzvihar, és harcoltunk. Kül tegin támadott a Basgu szürke lovon. A Basgu szürke ló (. . . . elpusztult?).

. . . . . .] (I, 3) tutzt[.] ¦kisin özi-łdzdy. ᵃnda-jᵃna kirⁱp türgᵃᵃs qᵃγᵃn bujᵘruqy ᵃz-tutuquγ ᵃᵃlⁱgⁱn-tutdy. qᵃγᵃnyn-ᵃnda ölᵘᵃrtⁱmⁱz, ilin-ᵃłtʸmʸz. qᵃra-türgᵃᵃs budᵘn qop-ičⁱkdi. oł-budᵘnʸγ

I E 38 Visszafelé Türgis kagán bujrukjai a tutukot foglyul ejtették. Azután megöltük a kagánt, és elfoglaltuk a királyságot. Az egész Türgis köznépet [*karatürges*] alávetettük.

tᵃbᵃrda qo[. . . . . .] (I, 2) soγdᵃq budᵘn itᵃᵃjin-tijⁱn, jinčü ugᵘᵃzⁱg kᵃᵃčä tᵃᵃmⁱr-qᵃpʸγqa tᵃᵃgi sülᵃᵃdⁱmⁱz. ᵃnda-kisrä qᵃra-türgᵃᵃs budᵘn jᵃγy-bołmʸš, kᵃᵃńᵃᵃrᵃᵃs-tᵃpa bᵃrdy. bizⁱń-sü ᵃty turuq ᵃzuqy

I E 39 Ez a nép (. . . . .) Hogy megszervezzük a Szogd népet, átkeltünk a Jincsü-ügüzön, egészen Temir-kapigig. Azután a Türgis köznép fellázadt, és elmenekültek a Kengeresz felé [illegible] [ld. ford. jegyz. – Z.T.Cs.]. A seregünknek nem volt ellátása és lovak sem

joq~ärti, jäbläq~kisi är[. . . . . .] (I, 1) äłp~är bizïńä[2] tägmïš-
ärti. änd^a^γ~ödkä ökünïp kül~tigïnïg äz~ärïn irtürü ytymyz. ułuγ

süńüš süńüšmïš. äłp~šäłčy[1] äq ätyn binïp tägmïš, qära türgäs bu-
dunyγ ändä~ölürmïš äłmyš. jäna joryp[. . . . . .]

I E 40 a pihenőhelyeken; ezek gonosz népek voltak (. . . a Türgesek?). Bátor emberek [*alp er*] voltak, hogy megtámadtak bennünket. Kétségbeesve a körülmények miatt, kiküldtük Kül tegint néhány emberrel, hogy kérjenek segítséget. Ehelyett nagy harcba keveredtek. Ő (Kül tegin) támadott az Alpsalcsi fehér lován. Itt (elpusztult a ló?), és meghódítottuk a Türgis köznépet. Amint visszavonult, harcolt velük (. . . .)

Északi oldal (N)

(I, 69) [. . . . . .] birlä qošu[7]~tutuq birlä süńüšmïš, ärin~qop ölür-
mïs; äbin~bärymyn[3] [. . . .]in[4] qop kälürti. kül~tigïn jiti~otuz jäšyńa
qäräłuq budun ärür~bärur ärkli jäγy~bołdy. tämäγ~yduq bäšda

I N 1 (. . .), és Kosu tutukkal, és megölte minden emberét. Sátraikat és javaikat mind hazavitte, nem hagyott ott semmit. Amikor Kül tegin 27 éves volt, a Karluk nép, mely abban az időben szabad és független volt, háborút kezdett velünk. Harcoltunk a szent Tamag forrásnál [vagy hegycsúcson, szó szerint „fejénél”].

süńüsdïmïz. (I, 68) [kül~]tigïn ołsüńüšdä otuz~jäšäjur~ärti. äłp~šäłčy
[äq~ät?]yn binïp opłäju tägdi. ïki~ärïg udyšru sänčdy. qärłuquγ ölür-
tïmïz, äłtymyz. äz~budun jäγy qäłdy[5]. qära[6]~költä sünüšdïmïz. kül~

I N 2 Kül tegin ekkor 30 éves volt. Rohammal támadott, fehér lován, Alpsalcsin. Két embert átdöfött egymás után. A Karlukokat megöltük és legyőztük. Az Az nép [*aszi, jász* alánok?] jött háborúzni ellenünk. A Kara köl tónál harcoltunk.

tigïn bir~qyrq jäšäjur~ärti. äłp~šäłčy äqyn (I, 67) binïp opłäju~tägdi.
äz~äłtäbärïg tutdy[7], äz~budun ändä~joq~bołdy. äčim~qäγän ili qämä-
šyγ bołtuqynda, budun ilgikgï[1] bołtuqynda izgïl budun birlä

I N 3 Kül tegin ekkor 31 éves volt. Fehér lova, Alpsalcsi hátán rohammal támadott. Foglyul ejtette az Az nép elteberjét és megsemmisítette az Az népet. Amikor apám testvére, a

kagán birodalma fellázadt és a nép meggyűlölte őt (?), harcoltunk az „Izül” néppel [rekonstruálva: 𐰸𐰇𐰼𐰃 *izgil*, ld. ford. jegyz. – Z.T.Cs.].

süńüšdᵢmᵢz. kül-tigᵢn ᵃłp-šᵃłčy ᵃqyn binᵢp (I, 66) o[płᵃju tᵃgd]i. oł-ᵃt-ᵃnda tüs[di, i]zgᵢl [budᵘn] ölti. toquz-oγᵘz budᵘn kᵃntü budᵘnʸm ᵃrti. tᵃńri jir bułγᵃqyn üčün jᵃγy-bołdy. bir-jyłqa biš-joły süńüš-

I N 4 Kül tegin fehér lován, Alpshalchin, rohammal támadott. Ez a ló itt esett el. Az Izgil népet elpusztítottuk. A Tokuz Oguz nép a saját népem volt. Ahogy a Menny és a Föld torzsalkodnak, úgy keltek fel ezek ellenünk. Egy éven belül ötször harcoltunk.

dᵢmᵢz. ᵃńilᵢk toγu-bᵃłyqda süńüšdᵢmᵢz. (I, 65) kül-tigᵢn ᵃzmᵃn-ᵃqʸγ binᵢp opłᵃju-tᵃgdi. ᵃłty-ᵃrᵢg sᵃnčdy, sü-[tᵃ]gisindä jitᵢnč-ᵃrᵢg qyłʸč-łᵃdy. ᵢkᵢnti qušłʸγᵃqda ᵃdᵢz-birlä süńüšdᵢmᵢz. kül-tigᵢn ᵃz-jᵃγʸzyn

I N 5 Először Togu-balik [városnál] harcoltunk. Kül tegin rohammal támadott Azman [nevű?] fehér lován. Hat embert átdöfött a lándzsájával, egy hetediket levágott a seregek kézitusájában. Másodszor az Ediz [néppel] harcoltunk Kusligaknál. Míg Kül tegin

binᵢp opłᵃju tᵃgᵢp bir ᵃrᵢg sᵃnčdy, (I, 64) toquz-ᵃrᵢg ᵃgᵢrä-toqydy, ᵃdᵢz budᵘn ᵃnda-ölti. üčᵢnč bu[. . .]da oγᵘz-birlä süńüšdᵢmᵢz. kül-tigᵢn ᵃzmᵃn-ᵃqʸγ binᵢp tᵃgdi, sᵃnčdy; süsin sᵃnčdʸmʸz, ilin-ᵃłtʸmʸz. törtᵢnč

I N 6 vágtában támadott pej lova, Az hátán, átdöfött egy embert, és kilencet levágott a harc hevében. Az Ediz népet elpusztítottuk. Harmadszor az Oguz néppel harcoltunk Bo[-lcsu-nál?]. Kül tegin támadott a fehér Azman lován, és átdöfött [. . . a lándzsájával]. Legyőztük a seregüket és alávetettük a népüket. Negyedszerre

čušᶻ bᵃšynda süńüšdᵢmᵢz. türk (I, 63) budᵘn ᵃdᵃq-qᵃmᵃštdy, jᵃbłᵃq bo[łdᵃč]y³-ᵃrti. oza-[kᵃ]lmᵢs süsin kül-tigᵢn ᵃγʸtʸp tońra bir uγʸš ᵃłp-ᵃγu on-ᵃrᵢg tońa-tigᵢn juγynda ᵃgᵢrᵢp-ölᵘrtᵢmᵢz. bisᵢnč ᵃzgᵃnti qᵃ-

I N 7 Csusbasinál harcoltunk. A Türk nép fellázadt és majdnem gyáva lett. Miután Kül tegin szétszórta a seregüket (?), amely először támadott, bekerítettük és megöltük őket, Tonga tegin, egy rokon alpagu (?) és tíz másik ember sírjánál. Ötödszörre harcoltunk az

dᵃzdä⁴ oγᵘz birlä süńüšdᵢmᵢz. kül-tigᵢn (I, 62) ᵃz-jᵃγʸzyn binᵢp tᵃgdi.

ᵢki-ᵃrᵢg sᵃnčdy. bᵃ[. . .]a bᵃ[. .]dy¹. oł-sü ᵃnda-ö[łti?]. ᵃmγaᶻ-qurγᵃn qyšłᵃp jᵃzyńa oγᵘzγᵃru sü-tᵃšʸqdʸmʸz. kül-tigᵢn bᵃg-bᵃšłᵃju qytʸmʸz.

I N 8 Oguzokkal Ezgenti-kadaznál (?). Kül tegin a sötét pej Az lován támadott. Két embert átdöfött (. . .). Ezt a sereget megöltük. Miután a Maga (Amga?) kurgán [közelében?] teleltünk, megtámadtuk tavasszal az Oguzokat egy sereggel. Kül tegin kiküldte a parancsait.

oγᵘz⌣jᵃγy orduγ bᵃsdy. kül⌣tigⁱn (I, 61) ögsⁱz⌣ᵃqyn binⁱp toquz⌣ᵃrⁱn sᵃnčdy, orduγ birmᵃdi. ögᵃm⌣qᵃtun uɫᵃju ögᵃlᵃrⁱm ᵃkᵃlᵃrⁱm kᵃlⁱńünⁱm qončᵘjɫᵃrʸm bunča⌣jⁱmä tirⁱgi küń⌣boɫdᵃčy⌣ᵃrti, ölᵘgi jurtda joɫta

I N 9 Az ellenséges Oguzok a táborunkra törtek. Kül tegin a fehér Ögsiz [„Árva”] lován átdöfött kilenc embert közülük, és nem foglalták el a tábort. Anyám, a katun, együtt a mostohaanyáimmal, nagynénéimmel, és nővéreimmel, menyeimmel, hercegnőimmel, mindazok, akik életben maradtak, szolganők lettek volna, és közületek azok, akiket

jᵃtu⌣qᵃɫdᵃčy ᵃrtⁱgⁱz. (I, 60) kül⌣tigⁱn joq⌣ᵃrsᵃr, qop öltᵃči ᵃrtⁱgⁱz. inⁱm⌣ kül⌣tigⁱn kᵃrgᵃk boɫdy. özⁱm sᵃqʸndʸm. körür özⁱm körmᵃztᵃg, bilⁱr bilⁱgⁱm bilmᵃztᵃg boɫdy. özⁱm⌣sᵃqʸndʸm. öd⌣tᵃńri jᵃsᵃr, kisi⌣

I N 10 megöltek, ott maradtak volna a táborban vagy az útfélen, ha Kül tegin nem lett volna itt, ez lett volna mindnyájatokkal. Most a testvérem, Kül tegin meghalt, és én gyászolok. A szemeim, noha látnak, megvakultak; a gondolataim, noha éberek, mégis öntudatlanok a gyásztól.

oγɫy qop ölᵘgli törümⁱs[3]. (I, 59) ančа sᵃqʸndʸm. közdä jᵃš⌣kᵃlsᵃr, ᵃtida(?)[4] köńᵘltä syγʸt kᵃlsᵃr, jand?ru sᵃqʸndʸm, qᵃtʸγdy sᵃqʸndʸm. ⁱki⌣šᵃd uɫᵃju inⁱjⁱgünⁱm oγɫᵃnʸm bᵃglᵃrⁱm budᵘnʸm közi⌣qᵃšy jᵃbɫᵃq boɫdᵃčy⌣

I N 11 De az emberek fiai arra születtek, hogy meghaljanak, amint a Menny elrendeli az idejét. Így én gyászolok, a szememből könny, a szívemből fájdalom árad, újra meg újra; mély a gyászom. A két sad, az öcséim és testvéreim fiai, az én fiaim, a bégjeim és a népem könnyezik, míg a szemük ki nem szárad.

tip sᵃqʸndʸm. juγčy syγʸtčy qytᵃj tᵃtᵃby budᵘn hᵃšɫᵃju (I, 58) udᵃr⌣ sᵃńün kᵃlti. tᵃbγᵃč qᵃγᵃnda isⁱji likᵃń kᵃlti. bir⌣tümᵃn⌣ᵃγy ᵃɫtun⌣ kümᵘš kᵃrgᵃksⁱz kᵃlürti. tüpüt qᵃγᵃnda bölᵃn kᵃlti. qurʸja kün bᵃ-tʸsʸqdᵃqy soγd bᵃrčᵃkᵃr[1] buqᵃrᵃq⌣uɫʸs budᵘnda nᵃń[2]⌣sᵃńün oγᵘɫ⌣tᵃrqᵃn

I N 12 A gyászszertartásra eljött Udar szengün a Kitaj és Tatabi népektől. A kínai császártól eljött Isiji és Likeng. Ők mérhetetlen sok drága holmit hoztak, aranyat, ezüstöt egy tümänt [„tömény”, 10,000, a ’sok’ szinonímája is]. A tibeti kagántól egy *bölen*[4] jött. A Szogdoktól,

Perzsáktól (?), és a Bukhara törzsektől, akik Nyugaton laknak, napnyugta felé, jött Neng [Nek? Vö. *Nyék* törzsnevünk] szengün és Ogul tárkány, 𐰋𐰇𐰼𐰇𐰋𐰃𐰇𐰼 : 𐰇𐰃𐰼𐰇𐰼𐰇𐰃

[4] Érdekes megjegyezni, hogy a tibeti *blon* szó türk átírásában a „b” kezdőbetűnek ma csupán ortográfiai értéke van (= *lo-po,* egy hivatalnok).

kälti. (I, 57) unuq oγłym türgäs qaγanda maqarač tamγačy, oγuz bilgä tamγačy kälti. qyrqyz qaγanda tarduš ynanču~čur[3] kälti. barq itgüči bädiz jarątγyma bitig~taš itgüči tabγač qaγan čyqany[4] čaṅ~säṅün kälti.

I N 13 a Tíz Nyíl fiaim [*on ok oglim*; vejeim? és] Türgis kagán, jött Makaracs és Oguz Bilge, a pecséthordozók [*tamgacsi*, ld. tamga-jelek]. A Kirgiz kagántól jött Tardus Inancsu csúr. A csarnok, a művészeti munkák [festmények?] és a kőfeliratok elkészítésére jöttek a kínai császár *csinkán*-jai 𐰉𐰋𐰇𐰃𐰇 [csikán?] és Csang szengün.

Az Északi és Keleti oldal közötti felirat (I N E)

(I, 70) Kül~tigin qoi jyłqa jiti jigirmikä učdy. toquzynč~aj jiti~otuzqa juγ ärtürtimiz. barqyn bädizin bitig~taš[yn] bičin jyłqa

jitinč~aj jiti~otuzqa qop~ałqad[ymy]z. kül~tigin ö[lip?] qyrq artuq[y j]iti jašyk bułyt[1] taš(?) [. . . . . .] bunča bädizčig tojγun ältäbär kälü<r>ti.

Kül tegin meghalt a „Juh” évében [731], a hetedik [hónapban?], a kilencedik hónap 27.-én tartottuk a gyászszertartást. Csarnokát, a művészi munkákkal [festményekkel?] és kőfeliratokkal felszenteltük a „Majom” évében, a 7. hónap 27. napján [732. aug. 21.]. Kül tegin 47 évesen halt meg (. . . . .). Mindezeket a művészeket a tojgunok és az elteberek küldték.

A Déli és a Keleti oldal közötti felirat (I S E)

(I, 41) Bunča bitig bitigimä kül~tigin atysy jołyγ~tigin bitidim. jigirmi kün ołurγp bu~tašqa bu~tamqa qop jołyγ~tigin bitidim. yγar oγłanyńγzda tajγunyńγzda jigädi[2] igidür ärtigiz, uča~bardyγyz, täṅr[i . .?] tirigdäkičä[3][—?].

Az, aki írta [összeállította] ezt a feliratot, én vagyok, Kül tegin húgának fia (?), Jolig tegin, aki írta ezt. Itt időzve húsz napig, én írtam ezt erre a kőre és ezekre a falakra. Ti mindig nagyobb figyelmet mutattatok a hercegeitek és taygunjaitok iránt, mint mások. Most halottak vagytok. [Legyetek a] Mennyben, ahogy [egykor voltatok] az élők között.

A Déli és a Nyugati oldal közötti felirat (I S W)

(I, 55) [—] kül·tig^{i}n^{i}ń ^{a}łtunyn küm^{ü}sin ^{a}γyšyn b^{a}r^{y}myn⌣tür[. . . . . .]q[. .]yn^{4} jγma tojgt(?) bu[. . . . . .] b^{ä}g^{i}m tig^{i}n jög^{ä}rü t^{ä}ń[ri . . . . . .] t^{a}š bit^{i}d^{i}m jołł^{y}γ tig^{i}n.

A tojgunok (?) akik látták (?) Kül tegin aranya, ezüstje, drága holmijai, és 400 tenyészcsődör (. . .). Uram, a tegin (.) fel a Mennybe (. . . . . .). A követ én írtam, Jollig (*sic*) tegin.

A II. (Bilge kagán) sztélé északi és keleti oldala (II N E)

Qur·d^{a}n[.]uγ [.]örti in^{i}m⌣kül⌣tig^{i}n [. . . . . .^{2} . . . . . .] is^{i}g küč^{i}g birtük üč^{ü}n türk⌣bilgä q^{a}γ^{a}n ^{a}nuq[.]qa^{3} in^{i}m⌣kül⌣tig^{i}n^{i}g köz^{ä}dü^{4} oł^{u}rt[— —]

Yn^{a}nču ^{a}pa j^{a}rγ^{a}n⌣t^{a}rq^{a}n at^{y}γ^{5} [. . .]rt m[.]i[— —].

Testvérem, Kül tegin [érdemei] miatt és mivel a királyságom szolgálta, én, a Türk Bilge kagán elfoglaltam a helyem középen, ami fenn volt tartva számomra, hogy őrködjem testvérem, Kül tegin felett. Inancsu apa tárkány a nevem.

[^{a}q^{a}ń^{y}m] (II, 69) q^{a}γ^{a}n ^{ä}č^{i}m⌣q^{a}γ^{a}n oł^{u}rtuqynda tört buł^{u}ńd^{a}qy bud^{u}n^{y}γ n^{ä}nčä itm[^{i}š . . . . . .^{3}] t^{ä}ńri j^{a}rł^{y}q^{a}duq [üč^{ü}n ö]z^{i}m oł^{u}rtuq^{y}ma [tört buł^{u}ńd^{a}qy?] bud^{u}n^{y}γ itd^{i}m j^{a}r^{a}td^{y}m, i[. . . . . .]qyłd^{y}m^{4} [. . . t]ürg^{ä}s q^{a}γ^{a}nqa qyz^{y}m[^{y}n . . . .] ^{ä}rt^{ä}ńü

II N 9 Ahogy (apám) a kagán és apám testvére, a kagán felemeltetett a trónra, és elrendezte (és megszervezte) a népeket a világ négy szegletében (épp úgy) én magam is, a Menny pártfogásával, miután felemeltettem a trónra, elrendeztem és megszerveztem a népeket (. . . . .). A Türgis kagánnak nagyon nagy pompával

[ułuγ] törün ^{a}ły⌣birt^{i}m. tür[g^{ä}s q^{a}γ^{a}n?] (II, 68) qyzyn ^{ä}rt^{ä}ńü ułuγ

törün oγłʸma ᵃły⌣birtⁱm [. . . . .[1] . . . . . ᵃr-
tänü u]łᵘγ [törün ᵃły⌣]birtⁱm. jᵃ[. . . . . .]t
ᵃrtü[. .]m [. . . . . bᵃšłʸγʸ]γ jükᵘndᵘrtⁱm,

II N 10 elküldtem a lányom (a hercegnőt) feleségül. A Tür(-gis kagán) a lányát adta nagyon nagy pompával a fiamnak feleségül. (A hercegnőt) húgomat nagyon nagy pompával elküldtem (a Kirgiz kagánnak?) feleségül. A világ négy (. . . . szegletének népeit megbékéltettem), meghajtották (fejüket) és térdüket.

tizlⁱgⁱg sökᵘrtⁱm. özä tᵃńri ᵃsra jⁱr jᵃrłʸqᵃduq üč[ᵘn —] (II, 67) közⁱn
körmᵃdük qułqᵃqʸn ᵃsⁱdmᵃdük budᵘnʸmʸn ilgᵃrü kün to[ʸᵘsʸqyńa?],
birgᵃrü [. . . . . .]qa, qurʸγᵃru [kün bᵃtʸsʸqyńa?, jyrγᵃru tün . . . .
. . . . . ᵃłtuny]n örᵘń⌣kümᵘšⁱn qyrγʸγłʸγ qutᵃjyn[2]

II N 11 Az odafönti Menny és az alanti föld áldásával (vezettem) a népem, aki [korábban] nem látott a szemeivel és nem hallott a füleivel, vezettem előre, a nap (kelte) felé, jobb felé, a nap delelője felé, hátrafelé a nap (nyugta felé, bal felé, éjfél felé?). A Türkjeim, a népem javára (sárga aranyat), fehér ezüstöt, selyemholmit, és kölest (?),

ᵃkinlⁱg ⁱsⁱg[tis]in özlⁱk⌣ᵃtyn ᵃdγʸryn qᵃra k[išin] (II, 66) kök tᵃjᵃńin
türkⁱmä budᵘnʸma qᵃzγᵃnu birtⁱm, iti⌣birtⁱm. [. . . . . .]ⁱn[3] buńsʸz
qyłdʸm. özä tᵃńri ᵃrklⁱg [. . . . . .
. . . . . .]ümᵃn oγ[. . . . . .
. . . . . .]ⁱn[. . . . bᵃglᵃ?]rⁱg budᵘn-

II N 12 hátaslovakat és csődöröket szereztem, fekete cobolyprémeket, kék mókusprémeket; népemnek hoztam ezt, (. . . . . .)

[—[4]] (II, 65) [. . .[5]] igⁱdⁱń ᵃmgᵃtmᵃń tołγᵃtmᵃń [. . . .]m türk bᵃglᵃr,
türk budᵘnʸm [. . . . .]ᵃt [. .]rtⁱm [. . . . . .]qa tᵃ[.]γ[.
. . . .]ür[. . . . . .] qᵃzγᵃnʸp jᵃń[. . . . . .]i bu[. . . . . .
. . . . . .]a bu⌣qᵃγᵃnʸńda bu⌣bᵃglᵃrⁱg [. . . . . .

II N 13 hogy gondtalanul éljen. (. . . . . Így ne légy hűtlen) a te kagánodhoz, bégjeidhez, a te földedhez,

. .]bʸńd[a . . . . . .] ti[—] (II, 64) [. . .] ᵃdgü körtᵃčišᵃn, ᵃbⁱńä

körtäčisän, buńsyz bołdačys[än . . . . . .] kisrä [tab-
γač qaγandi]a bädizči qop k[älürtim, mäniń sa]bymyn symady. ičräki
bädizčig yty. ańar adynčyγ barq jarätdym, ičin-täšyn adynčyγ bädiz

II N 14 ó, Türk nemzet, és akkor jó lesz néked, ismét hazatérhetsz, és nem lesz gondod. (. . .) A kínai császártól művészek (jöttek). A kérésem nem utasították el. Udvari művészeket küldtek. Építtettem velük egy külön (vagy kiváló?) csarnokot és (megparancsoltam nekik) kívül-belül különböző (kiváló?) festményeket (. . . .). Lássátok [olvassátok]

[urtym, täš toqydym. köńültäki sabymyn u . . . . . .] | unuq oγłyńa.
tätyńa tägi buny körü bilin: bäńgü täš [— — — — —].

II N 15 ezt [mindnyájan], egészen a Tíz Nyíl fiakig [*on oq oglinga*] és alattvalókig. Az emlékkő (. . . .). (II. rész ezzel szemben):

(II, 41) Täńritäg täńri jarätmyš türk bilgä qaγan sabym: aqańym
türk bilgä [qaγan . . . . . .]tysy-är
toquz-oγuz iki-ädiz?kär-külig bäglär budny [. . . . . .
. . . . tü]rk [täń]ri [. . . . . .

II E 1 Én, az isteni Türk Bilge [Bölcs] kagán, akit a Menny kijelölt, ezek az én szavaim: Amikor apám, a Bölcs [Bilge] (kagán uralkodni kezdett, . . . örvendeztek) a Tokuz [kilenc] Oguzok kiváló bégjei és népei . . . . . (?) Most, hogy apám, a kagán halott (én magam, összhangban) a Türk Menny (és a Türk, szent Jir-szub akaratával?) kezdtem kormányozni (ezt a [illegible])

. . . . . .] (II, 40) özä qaγan ołurtym. ołurtuqyma öltäčičä
saqynyγyma türk bäglär budun ägirip säbinip tońtamyš[1] közi jögärü-
körti. bödkä özim-ołuryp bunča aγyr-törüg tört bułuńdaqy [budun-
. . . . . it]dim.

II E 2 mint kagán. Amikor uralkodni kezdtem, a Türk bégek és népek örvendeztek, s akik szomorúak voltak, mintha meg kéne halniuk, (most) felfelé tekintettek jámbor szemekkel (?). Miután felemeltettem a trónra, sok fontos törvényt kibocsátottam a világ négy szegletének (népe számára . . . .)

. . . . . aqańym] (II, 28) qaγan učduqda özim säkiz-jašda qałtym. ołö-
törüdä özä äčim-qaγan ołurty. äčim-qaγan ołurypan türk budunγ

II E 14 (Párhuzamosan a II. résszel): Amikor apám, a kagán meghalt, nyolc évesen maradtam itt. (A II. rész utolsó szakasza):

(II, 27) tört jⁱgⁱrmi jᵃšʸmqa tᵃrduš budᵘn özä šᵃd~ołᵘrtʸm. ᵃčⁱm~qᵃγᵃn

birlä ilgᵃrü jᵃšʸł~ügᵘz šᵃnduṅ jᵃzyqa~tᵃgi sülᵃdⁱmⁱz, qurʸγᵃru tᵃmⁱr~

qᵃpʸγqa tᵃgi sülᵃdⁱmⁱz, kögmᵃn~ᵃša qyrqʸz jirⁱṅä tᵃgi s[ülᵃdⁱmⁱz

II E 15 (Amíg apám testvére volt a kagán) teginként (szolgáltam a Menny akaratából). Tizennégy éves voltam, amikor sad lettem a Tardus nép fölött. (Innen folytatódik a II. rész):

(II, 18) jⁱti~jⁱgⁱrmi jᵃšʸma tᵃṅut tᵃpa sülᵃdⁱm. tᵃṅut budᵘnʸγ

buzdʸm, oγłyn jo[tᵃz]yn[1] jyłqysyn bᵃrʸmyn ᵃnda~ᵃłtʸm. sᵃkⁱz~jⁱgⁱrmi

II E 24 Tizenhét évesen hadjáratot vezettem a Tangutok ellen. A Tangut népet elpusztítottam; fiait, háznépeit, lovaikat és javaikat elvittem.

jᵃšʸma ᵃłty~č[ub soγdᵃqᵃ] (II, 17) tᵃpa sülᵃdⁱm, budᵘnʸγ ᵃnda~buzdʸm.

tᵃb[γᵃč o]ṅtutuq bⁱs~tümᵃn sü~kᵃlti, yduq~bᵃšda süṅᵘšdⁱm, ołˇsüg

ᵃnda~joq~qyšdʸm. <[3]> jⁱgⁱrmi jᵃšʸma bᵃsmʸł yduq~ᵃt uγʸšʸm

budᵘn ᵃrti. ᵃrqʸš~ydmᵃz tijⁱn, sülᵃdⁱm q[. . . . . .]m

II E 25 Tizennyolc évesen hadjáratot vezettem az Alti (hat) Csub (?) és a Szogdok ellen, és legyőztem őket. A kínai Ong tutuk 50,000 ezres sereggel jött; harcoltam Iduk-Basnál [szent forrás, vagy hegycsúcs] és legyőztem ezt a sereget. Húsz évesen hadjáratot vezettem a Basmil nép ellen az Iduk-kutnál, mivel nem küldtek karavánokat [békeadókkal], (. . . .) Ismét alattvalókká tettem őket, és mind velünk tartottak.

ičgⁱrtⁱm, qᵃłʸṅ[. .] ᵃbrü kᵃlürtⁱm. ⁱki~otᵘz jᵃšʸma tᵃbγᵃč (II, 16)

tᵃpa sülᵃdⁱm. čᵃča~sᵃṅün sᵃkⁱz tümᵃn [sü] birlä süṅᵘšdⁱm, süsin

ᵃnda~ölᵘrtⁱm. ᵃłty~otᵘz jᵃšʸma čik budᵘn qyrqʸz birlä jᵃγy~bołdy.

kᵃm~kᵃčä čik~tᵃpa sülᵃdⁱm, örpᵃntä süṅᵘšdⁱm, süsin sᵃnčdʸm,

ᵃz[~b]u[dᵘnʸγ~ᵃłtʸ]m [. . . . . .]grtⁱm. jⁱti~o[tᵘz jᵃšʸm]a qyrqʸz tᵃpa

II E 26 Huszonkét évesen hadjáratot vezettem a kínaiak ellen; harcoltam Csacsa szengün ellen és 80,000-es (serege ellen); legyőztem őket. Majd a Csik nép [illegible] [ld. ford. jegyz. – Z.T.Cs.] a Kirgizekkel együtt az ellenségeink lettek, és huszonhat évesen hadjáratot vezettem a Kem [Fölső-Jenyiszej] folyón át a Csikek ellen, harcoltam Örpennél és lesújtottam rájuk. Az Az népet (. . . .) ismét alávetettem. Huszonhét évesen hadjáratot vezettem a Kirgizek ellen.

sülᵃdⁱm. süńᵘ̈g~bᵃłʸmy (II, 15) qᵃrʸγ sökⁱpᵃ̈n kögmᵃ̈n jyšʸγ toγa jo[ryp]
qyrqʸz budᵘnʸγ uda bᵃsdʸm, qᵃγᵃnyn birlä sońa jyšda süńᵘ̈šdⁱm.

qᵃγᵃnyn ölᵘ̈rtⁱm, ilⁱn ᵃnda~ᵃłtʸm. oł~jyłqa türgᵃ̈s tᵃpa ᵃłtun~jyšʸγ
ᵃša¹ [ᵃ̈r]tⁱs~ügᵘ̈zⁱg kᵃ̈čä jory[dʸm, türgᵃ̈s budᵘnʸγ uda] bᵃsdʸm. türgᵃ̈s

II E 27 Utat vágva a lándzsányi mély hóba, átvonultam a Kögmen hegyi erdőségen, és a Kirgizekre törtem, amikor aludtak. Harcoltam a kagánjukkal a Szonga (?) hegyi erdőségnél, és megöltem a kagánjukat, és elfoglaltam a királyságukat. Ugyanebben az évben a Türgis nép ellen vonultam, az Altun hegyi erdőségen át és az Irtis folyón túl, és rájuk törtem (a Türgis népre, amikor aludtak). A Türgis

qᵃγᵃn süsi otča burᵃča kᵃ̈łti, (II, 14) bolčuda süńᵘ̈šdⁱmⁱz, qᵃγᵃnyn
jᵃbγu[sy]n šᵃdyn ᵃnda~ölᵘ̈rtⁱm, ilⁱn ᵃnda~ᵃłtʸm. otᵘz jᵃšʸma bⁱs-
bᵃłyq tᵃpa sülᵃ̈dⁱm. ᵃłty~joły süńᵘ̈šdⁱm [. . . . . sü]sin qop ö[lü]r-

tⁱm. [ᵃndaᵃ] ičrᵃ̈ki~nä³ kiši~tin[i? . . . . . .]y joq~[bołdᵃ]čy
ᵃ̈r[ti . . . . .]a oqʸγły kᵃ̈łti. bⁱsbᵃłyq ᵃny~üčᵘ̈n ozdy. otᵘz~

II E 28 kagán serege jött, mint a tűzvihar; harcoltunk Bolcsunál; megöltem a kagánt és a jabguját és sadját, és uralmam alá hajtottam a királyságukat. Amikor harminc éves voltam, hadjáratot vezettem Besbalik [Öt város] ellen; hatszor harcoltam és legyőztem az egész seregüket. Mely nép ne jönne a hívásomra? (. . . .); ezáltal Besbalik megmenekült. Amikor

ᵃrtuqy (II, 13) bir jᵃšʸma qᵃrłuq budᵘn buńsʸz [ᵃ̈r]ür bᵃrur ᵃ̈rkli jᵃγy~
bołdy. tᵃmᵃγ~yduq bᵃšda süńᵘ̈šdⁱm. qᵃrłuq budᵘnʸγ ölᵘ̈rtⁱm,
ᵃnda~ᵃłtʸm. [. . . . . jᵃšʸ]ma⁴ q[. . .] büd[.]⁵ qᵃrłuq budᵘn
tir[. . . . . .]m ö[lᵘ̈rtⁱm]. t[oquz oγu]z mᵃ̈nⁱń

II E 29 harminc éves voltam, a Karluk nép az ellenségünk lett, amikor szabadságban és gondtalanul éltek. Harcoltam a Tamag szent forrásánál [vagy hegycsúcson], és legyőztem a Karluk népet, és meghódítottam. (Amikor 32 éves voltam . . .) a Karluk nép összegyűlt (és jöttek? seregüket legyőztem) és elpusztítottam. A Tokuz Oguzok a saját népem.

budᵘnʸm~ᵃ̈rti. tᵃ̈ńri jⁱr bułγᵃqyn üčᵘ̈n, ödiń[ä] (II, 12) köni tᵃgdük
üčᵘ̈n jᵃγy~bołdy. bir~jyłqa tört joły süńᵘ̈šdⁱm. ᵃ̈ńilki toγu bᵃłyqda
süńᵘ̈šdⁱm. toγła ügᵘ̈zⁱg jüzʸti kᵃ̈čⁱp süsi[. . . . . .]
ⁱkind[i] urγuda⁶ süńᵘ̈šdⁱm, süsin sᵃnčdʸm [. . . . . .

. . . . ütⁱnč čuš¹ bᵃšynda sü]ńᵘ̈šdⁱm. türk budᵘn ᵃdᵃq~qᵃmᵃšty, jᵃb-

II E 30 Ahogy a Menny és a föld torzsalkodnak, és irigység van bennük, ezek fellázadtak. Egy éven belül négyszer harcoltam. Először Togu-balik [városnál]; embereim átúsztak a Togla folyón, és (legyőztem) a seregüket. Másodszor Urgunál (?) harcoltam és legyőztem (és elpusztítottam a seregüket . . . . Harmadszor) harcoltam (Csus Basinál). A Türk nép lázadozó volt,

łᵃq (II, 11) bołtᵃčy ᵃ̈rti~oza jᵃi̯a kᵃ̈lⁱgⁱmä süsin ᵃγʸtʸm, ökᵘ̈š~öltᵃ̈či ᵃnda~tirⁱlti. ᵃnda toṅra jyłpᵃγu~ᵃty(?) bir uγʸšʸγ toṅa tigⁱn juγ[ynda] ᵃ̈gⁱrä toqydʸm. törtⁱnč ᵃ̈zgᵃ̈ndi qᵃdᵃ̯zda süṅᵘ̈šdⁱm. süsin~ᵃnda sᵃnčdʸm jᵃbrytdʸm. [. . . . . .]jᵃbryt[. . . . . jᵃšʸ]ma ᵃ̯mγy²~

II E 31 és közel volt a gyávasághoz, de elűztem (?) (az ellenséges) seregeket, melyek ránk akartak törni; és számosan, akik közel voltak a halálhoz, visszatértek az életbe ismét. Bekerítettem és levágtam Tonga tegin sírjánál a rokon Tongra [törzsek] jilpaguját (?). Negyedszer Ezgendi-kadaznál harcoltam; seregüket legyőztem és elpusztítottam. (Lovaikat) és javaikat (elvittem. Amikor 24 (?) éves voltam) rossz volt a gabonatermés, miután visszajöttünk a téli [szállásról] a Maga- [vagy Amga-] kurgántól.

qurγᵃn qyšłᵃduqda jut bołdy. jᵃzʸṅa (II, 10) oγᵘz tᵃpa sülᵃ̈dⁱm. ilki~sü tᵃšyqmʸš ᵃ̈rti, ᵃ̯kin~sü ᵃ̈bdä ᵃ̈rti. üč~oγᵘz süsi bᵃsa kᵃ̈lti. jᵃdᵃγ jᵃbʸz bołdy tip ᵃłʸγły kᵃ̈lti. [syṅ]ᵃr süsi ᵃ̈bⁱg~bᵃrqʸγ jułʸγły bᵃrdy, syṅᵃr süsi süṅᵘ̈šⁱgli kᵃ̈lti. biz ᵃz~ᵃ̈rtⁱmⁱz, jᵃbʸz ᵃ̈rtⁱmⁱz, oγ[ᵘz . . . . .]t jᵃγ[y? . . . . . tᵃ̈ṅri] küč birtük üčᵘ̈n ᵃnda~

II E 32 Tavasszal az Oguzok ellen vonultam; az első sereg vonult ki, a második sereg otthon maradt. Három Oguz sereg támadott meg minket; abban a hitben voltak, hogy lovak nélkül vagyunk, szorult helyzetben, és megtámadtak bennünket. Egyik seregük az otthonainkat fosztogatta, a második seregük harcolni jött. Kevesen voltunk, és keményen körbezártak bennünket, (de) az Oguzok (ellen . . ., a Menny) erőt adott nekünk, győztem és

sᵃnčdʸm, (II, 9) jᵃi̯dⁱm. tᵃ̈ṅri jᵃrłʸqᵃduq~üčᵘ̈n, mᵃ̈n~qᵃzγᵃnduq üčᵘ̈n türk budᵘn qᵃzγ[ᵃn . . . .]nč³. mᵃ̈n~inⁱ̯lⁱ̯gü bunča bᵃšłᵃju qᵃzγᵃn-

m[ᵃły]n¹ türk budᵘn öltᵃ̈či ᵃ̈rti, joq~[bołdᵃ]čy ᵃ̈rti. [türk] bᵃ̈glᵃ̈r [budᵘn ᵃnč]a~sᵃqʸnʸṅ, ᵃnča~bilⁱṅ. oγᵘz bu[dᵘn . . . . . .

II E 33 összezúztam őket. A Menny pártfogásával, és mivel magam véghezvittem (. . .) a Türk nép (. . .). Ha nem tettem volna először oly sokat, a Türk nép elpusztult és elenyészett volna. (Türk) bégek (és nép) köszönjétek meg ezt, ne feledjétek! Az Oguz nép (. . . . .)

. . . . . .]d ydmᵃjyn tijⁱn sülᵃ[dⁱm], (II, 8) ᵃbin
bᵃrqyn buzdʸm. o[ᵞᵘz] budᵘn toqᵘz tᵃtᵃr birlä tirⁱlⁱp kᵃlti. ᵃᵞuda
ⁱki~ułᵘᵞ süńᵘš süńᵘšdⁱm, süsin [buz]dʸm, ⁱlin ᵃnda~ᵃłtʸm. ᵃnča~
qᵃzᵞᵃnʸ[p . . . . . tᵃńri] jᵃrłʸqᵃduq üčᵘn ö[zⁱm]ᵃ
otᵘz ᵃrtuqy ü[č jᵃšʸma . . . . . .

II E 34 földet elfoglaltam; elpusztítottam lakhelyeiket. Az Oguz nép egyesült a Tokuz Tatárokkal; két nagy ütközetben harcoltam velük Agu-nál (?); a seregüket elpusztítottam, törzseiket legyőztem. Miután ilyen sokat elvégeztem (apám testvére, a kagán meghalt). (A Menny) kedvezéséből (. . . lett

. . . . . uq~ᵃrtiᵃ] ödsg ötülg küč[4][—?] (II, 7) igⁱdmⁱš
qᵃ[ᵞᵃn jᵃ]ńʸłdy[5]. [. . ö]zä tᵃńri yduq jⁱr~sub [ᵃčⁱm? qᵃ]ᵞᵃn quty tᵃpła-
mᵃdy[6]~ᵃrⁱnč. toquz oᵞᵘz budᵘn jⁱrⁱn subyn ydʸp tᵃbᵞᵃčᵞᵃru bᵃrdy.
tᵃbᵞᵃč[. . . . . .] bu~jⁱrdä kᵃlti. igⁱdᵃjⁱn tijⁱn sᵃ-

II E 35 a kagán . . .) 33 évesen,[5] aki ismét a lábukra állította a hűtleneket. Odafönt a Menny és a szent Jir-szub és a kagán jószerencséje nem kedvezett neki. A Tokuz Oguzok elhagyták az országukat, és Kínába mentek (. . . . .) Kínából (vissza) jöttek erre a földre. Lábukra állítottam őket (. . . . . .)

[5] Nem világos, melyik kagánról van itt szó.

mᵃdʸm. [ⁱlⁱg?ⁱ] törüg jⁱgᵃdi qᵃzᵞᵃndʸm. yd[. . . . . .]
tirⁱlⁱp jⁱ[. . . . . .] (II, 5)

II E 36 gondoltam (. . . . .) a nép (. .) hűtlen volt, (ezért) neve és híre romlásra jutott Délen, Kínában; ezen a földön szégyent hoztak rám (?). Amikor kagán lettem, a Türk népet (a lábára állítottam . . . .).

[ᵃnda süńᵘ]šdⁱm, süsin sᵃnčdʸm. ičⁱkⁱgⁱmä ičⁱkdi, budᵘn bołdy, ölᵘgⁱmä
~ölti. sᵃlᵃńä qody jorʸpᵃn qᵃrᵃᵞʸn qysᵃłᵃta[2] ᵃbin bᵃrqyn ᵃnda~buz-
dʸm [. . . . . .] jʸšqa ᵃᵞdy. ujᵞᵘr~ᵃl[tᵃ]bᵃr jüzčä~ᵃrⁱn
ilgᵃ[r]ü tᵃ[zⁱp bᵃrdy? . . . . . .

II E 37 Harcoltam és legyőztem a seregüket. Közülük néhányan engedelmeskedtek ismét, és egy nép lettek; mások meghaltak. Végigvonultam a Szelenge (. . .) mentén, és

. . . . . .] budᵘn [. . . .] (II, 6) jᵃzuqłᵃ[. . . . . bi]rⁱjä
tᵃbᵞᵃčda ᵃty~küsi joq~bołdy, bu~jⁱrdä mᵃńa quł~bołdy. mᵃn~özⁱm
qᵃᵞᵃn ołᵘrtuqʸm üčᵘn türk budᵘnʸᵞ [. . . . . .] qył-

elpusztítottam a településeiket. (. . . . .) az Ujgurok *elteberje* [illegible] [másolatban ujgᵘr *jügᵘr*? ld. ford. jegyz. – Z.T.Cs.] keletre menekült nagyjából 100 emberrel (. . .).

. . . . . .] (II, 4) [. . . . . .]ti. türk budᵘn ač~ᵃ̈rti. oł~jyłqyγ ᵃłʸp~igᵢtᵢm. otᵘz~ᵃrtuqy tört jᵃšʸma oγᵘz tᵃ̈zᵢp tᵃbγᵃčqa kirti. ökᵘ̈nᵢp sülᵃ̈dᵢm suqʸn [. . . . . oγ]łyn jotᵃzyn ᵃnda~ᵃłtʸm. ᵢki~ᵃ̈ltᵃ̈bᵃ̈rlᵢg budᵘn [. . . . . .

II E 38 (. . .) A Türk nép éhezett; elláttam őket lovakkal (az ellenség lovaival?). Amikor 34 éves voltam, az Oguzok elmenekültek és Kína uralma alá adták magukat; haragomban elfoglaltam a földjüket. A két elteber népe (. . . .).

[A Keleti oldal többi részén és a Déli oldal folytatásában olyan nagy hiányosságok vannak, hogy ezek a részek kimaradnak II S 8-ig:]

qu~sᵃ̈ńün bᵃšᵃdu tört tümᵃ̈n sü~kᵃ̈lti. töńkᵃ̈s taγda tᵃ̈gᵢp toqydʸm. üč~tümᵃ̈n süg [öłᵘ̈rtᵢ]m, b[ir tümᵃ̈n? . . . . . .]rsᵃ̈r[. . . . . .

II S 8 Küg [Uküg? vö. Álmos apja, Ugek] szengün jött egy 40,000-es sereg élén; a Töngkesz hegynél találkoztam vele és legyőztem őt, levágtam

. . . . . .]öktᵢm tᵃtᵃby[— —] (II, 49) ö[łᵘ̈]rti. ułᵘγ oγłʸm ᵃγrʸp joq~bołča quγ~sᵃ̈ńünᵢg błbł tikä birtᵢm. mᵃ̈n toqᵘz jᵢgᵢrmi jył šᵃd~ołᵘrtʸm, toq[uz jᵢgᵢr]mi jył [qᵃγᵃn ołᵘ]rtʸm, il~tutdʸm. otᵘz~ᵃrtuqy

II S 9 3,000 embert (. . . . .). Miután a legidősebb fiam meghalt betegségben, állítottam egy balbalt Küg szengünnek. 19 évig sadként kormányoztam, 19 évig kagán voltam, és uraltam a birodalmat. 31 (évesen

bir [— —] (II, 48) türkᵢmä budᵘnʸma [jᵢ]gᵢn ᵃnča~qᵃzγᵃnu birtᵢm. bunča qᵃzγᵃnʸp [ᵃqᵃńʸm qᵃγᵃn y]t~jył onʸnč~ᵃj ᵃłty~otᵘzqa uča bᵃrdy. ᵃłγᵃzyn jył bisᵢnč~ᵃj jiti~otᵘzqa juγ ᵃ̈rtürtᵢm. buqᵢγ tutuq[— —]

II S 10 tegin voltam?). A Türkjeimnek, népemnek, sok jót tettem. Apám, a kagán, sok jót véghezvitt, majd meghalt a „Kutya” évében [734], a 10. hold [hónap, holdnap] 26. napján;

(II, 47) mᵃńa¹ lisün tᵃj~sᵃ̈ńün bᵃšᵃd[u] bis~jüz~ᵃ̈rᵢn kᵃ̈lti. qoqʸłʸq ö[. . . . . .] ᵃłtun kümᵘ̈s kᵃ̈rgᵃ̈ksᵢz kᵃ̈lürti. juγ jʸpᵃryγ kᵃ̈lürᵢp

II S 11 eltemettük a „Disznó” évében [735], az 5. hónap 27. napján (. . . . .). Lisün taj-szengün jött 500 ember élén; jóillatú holmikat hoztak (. .), aranyat és ezüstöt elképzelhetetlen mennyiségben; temetési gyertyákat hoztak (?), és felállítottuk őket; szantálfát hoztak

tikä birti, čyndᵃn yγᵃč kᵃ̈lürⁱp öz-jᵃr[— —] (II, 46) bunča budᵘn sᵃčyn qułqᵃqyn [. . .ᵃ̈b]yčdy, ᵃ̈dgü özlⁱk-ᵃtyn qᵃra kisin kök tᵃ̈jᵃ̈ńin sᵃnsʸz kᵃ̈lürⁱp qop qoty.

II S 12 (. . . .). Mindenki levágta a haját, felhasította a fülét és arcát [a gyász jeléül, ld. hunokról Priscos, Procopios]. Hoztak jó hátaslovakat, fekete cobolyprémeket, kék mókusprémeket elképzelhetetlen mennyiségben, és felajánlották ezeket.

(II, 45) Tᵃ̈ńritᵃ̈g tᵃ̈ńri jᵃrᵃtmʸš türk bilgä [qᵃγᵃn sᵃ]bʸm: ᵃqᵃńʸm türk bilgä qᵃγᵃn ołᵘrtuqynda türk ᵃmᵃty bᵃ̈glᵃ̈r, kisrä³ tᵃrduš bᵃ̈glᵃ̈r kül-čur bᵃšłᵃju ułᵃju šᵃdᵃpyt bᵃ̈glᵃ̈r, öńrä tölᵃ̈s bᵃ̈glᵃ̈r ᵃpa-tᵃrqᵃ[n]

tᵃmᵃn-tᵃrqᵃn tonjuquq bujłabᵃγa-tᵃrqᵃn ułᵃju bujᵘruq [. . . . .]ič-bujᵘruq ṣᵃ̈bᵃ̈g-kül-irkⁱz bᵃšłᵃju ułᵃju bujᵘruq, bunča ᵃmᵃty bᵃ̈glᵃ̈r

II S 13-14 A Menny által kijelölt, mennyei Türk Bilge [Bölcs] kagán szavai ezek: eljöttek a türk, tardus, tölesz bégek, Kül-csúr a sadapitjeivel, (A)pa tárká(ny) , Taman-tárkány, Tonjukuk bujlabaga-tárkány 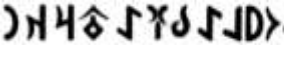 és bujrukjai, Szabeg Kül-irkiz és bujrukjai (. . . .)

A Déli és Nyugati oldal közötti felirat (II S W)

(II, 58) [— bilgä] qᵃγᵃn b[itⁱgin?] jołʸγ-tigⁱn bitⁱdⁱm. bunča bᵃrqʸγ bᵃ̈dⁱzⁱg uzʸγ [. . . . . qᵃ]γᵃn ᵃtysy jołʸγ-tigⁱn mᵃ̈n ᵃj-ᵃrtuqy tört kün [ołᵘ]rʸp bitidⁱm bᵃ̈dⁱztⁱm jᵃ[— —].

(Én, a Türkis Bilge) kagán (utódja), Jolig tegin, írtam. (Az, aki mindezt megfesttette, felállította a csarnokot, és a szobrokat) én, a kagán húgának fia, Jolig tegin. Egy hónapig és négy napig tartózkodtam itt, és megírattam és megfestettem (és felállíttattam).

[A kínai felirat feletti szöveget a töredékessége miatt elhagytuk, ld. Thomsen, 1896, 133, II W 1-9]

Fordította: Z. Tóth Csaba

Kül tegin portréja (bitig.org), süvegén az Ashina család törzsét, a *Shar Duli*-t, s egyben égi eredetét jelképező mítikus Arany Dulu vagy Tulu, azaz Turul madárral (tör. toghrul = sólyom), melyet a jóval korábban felépő, erőteljes ogur-hun-székely „tinglingektől” is átvehettek a türkök, a dinasztikus kapcsolatok révén (vö. a türkök eredetmondájában a farkas játssza a főszerepet).

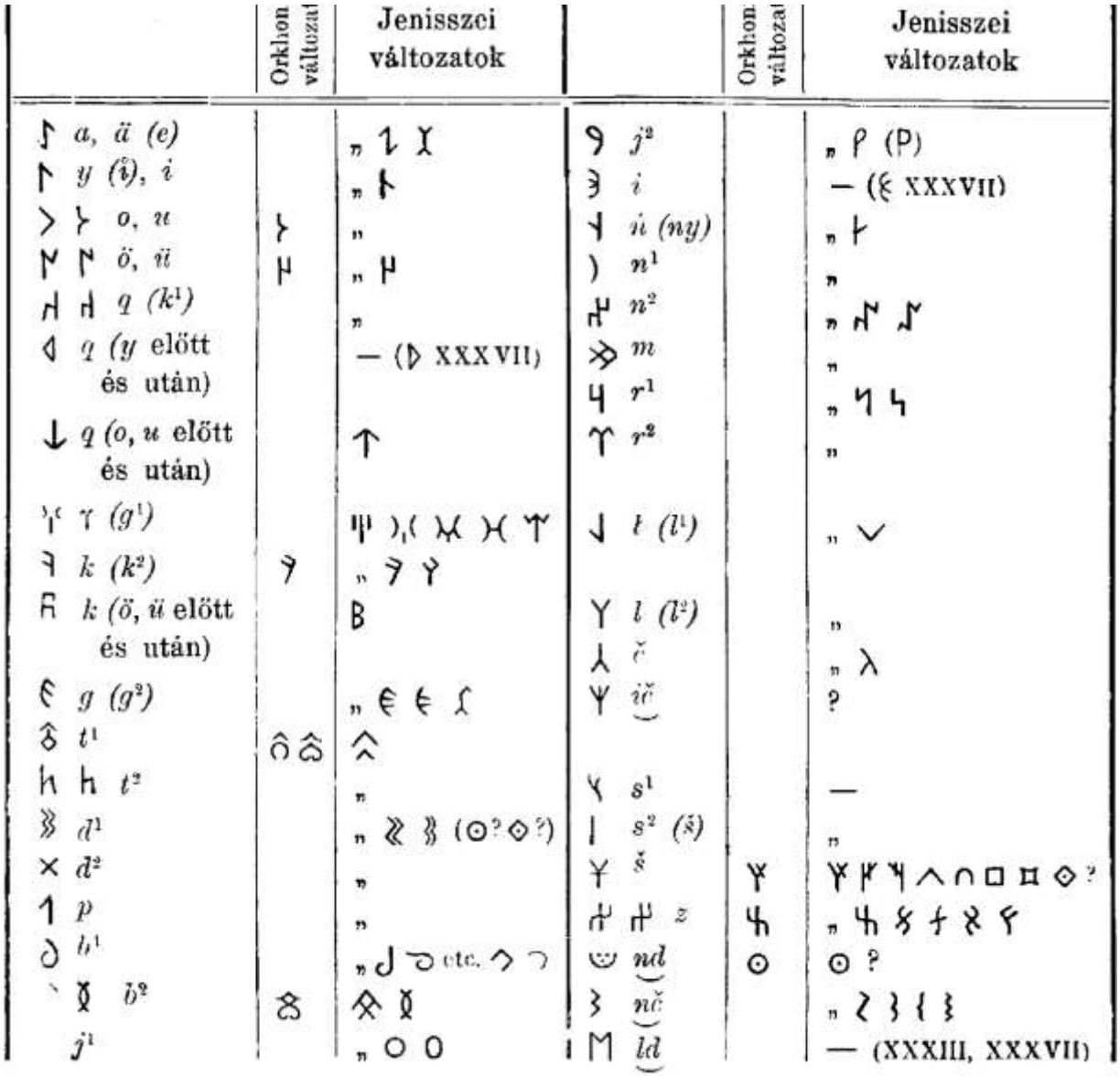

Az ótörök rovás-ábécé Thomsen nyomán (Sebestyén Gy.: Rovás és rovásírás, 7. közlemény, *Ethnographia*, 15, 1904, 297)

A magyar fordító jegyzetei és függelékei

balbal = *bálvány*, kultikus szobor, vagy egyszerű állókő; már a szkítáknál megtaláljuk, mint az őskultusz, a férfierő fallikus, termékenységi szimbólumait, s Dél-Oroszországban és a dunai Bulgáriában is több ilyen balbal került a múzeumokba, míg nálunk Sashegyi Sándor talált egy ledöntött balbalt a Holdvilág-árokban, amely sajnos eltűnt a rosszemlékű 50-es években.

elteber, sad, tárkány, bujruk, jabgu = ld. kazár címek, részint a szövetséges, ill. hódoltatott népeknél, pl. *Alp Ilut'ver*, *Sat Xazar* a kaukázusi hunoknál, AD 682 (ld. M. Kalankatvatsi, másképp Dasxurantsi: *History of the Aghuans*, www.rbedrosian.com), vagy Almysh ben Salki *b.l.t.w.r* a Volgai Bulgáriában, AD 922 (Ibn Fadlan: *Beszámoló a Volgai Bolgárok földjén tett utazásról,* 2007, 6, uitt a *bujruk, tárkány, jabgu* címek is megjelennek, és a második méltóság a magyar *kende* volt, ill. szerepel egy *„eszkil"* (ld. alább) és egy *szuvar* csoport, 38, 40, 73-74, 101-102, vö. DAI 38, régi nevünk *szavartiaszfali*, lovas szavárd, a besenyő támadás, kb. 800 előtt). Itt jegyezzük meg, hogy II E 37. sor rekonstrukcióján szereplő *„ujgur elteber"* a retusált másolaton *„ujgur jügur"*, de az eredeti fotón legfeljebb az ujgur név olvasható (vö. Radloff 0073, 0075, 0267; a *jugur* cím megvolt az avaroknál is, ld. Ademar: Chronicon, II. 6, 13).

Tarkan = *tárkány*, a harmadik főméltóság volt a honfoglaló ogur-magyaroknál, kb. főbíró, ld. kaukázusi hunoknál *Avchi tarchan;* DAI 40. *karkha;* Anon. *Horca*, mint személynév (lat. Endlicher), és Tárkány település Komáromtól délre. ***Jabgu*** = az egyik türk kagánt *Dizabul*-nak, *Ziebel*-nek, egy kazárt pedig *Jebu*-nak nevezték a bizánci, örmény források, ami a jabgu címre vezethető vissza, s talán ezt, vagy a *bojlabagá*-t „ferdítette" *vojvodá*-nak, „vajdának" Konstantin császár is Levedi/Előddel kapcsolatban, akinek még lehetett kazár-türk címe (DAI 38); a yabgu lehet a *jobbágy* szavunk eredetije, mely a kazároktól vagy az oguroktól kerülhetett hozzánk, és eredetileg magas rangú vezetőt jelentett (ld. Aranybulla, 13, 30, és Anon. 11, 22, Kézai 97, latin *iobagiones, yobagiones* alakban; vö. a yabgu címről *Encyclopedia Iranica*, www.iranica.com, ford. Z.T.Cs.). Kende címhez ld. még a kínai évkönyvekben AD 75 körül „Gan-te", ogur király neve esetleg lehet a régi kende címünk rontott alakja (De Guignes, *Histoire générale des Huns*, 1756, p. 119; a méltóságnevekből gyakran lettek személynevek, pl. a 7. századi ogur-hun herceg, Kuber *csobán/*ispán esetében, aki „*Csaba*" lett a székelyeknél, kik vele jöhettek Pannóniába, ld. még alább; a *csopan* cím többször szerepel a nyugati türköknél, de egyszer sem szerepel az Orhoni Feliratokon, ami megerősítheti, hogy eredetileg perzsa cím volt, vö. Vahram csoben, AD 590).

Izül, Izgil = a *székelyek* keleti maradékai a Jenyiszej térségében? Gumiljev szerint az 'izgil' kínai megfelelője a *Sijie/Szidzsie* volt (*Searches for an Imaginary Kingdom: The Legend of the Kingdom of Prester John*, Cambridge Univ. Press, 1988. www.gumilevica.kulichki.net, uo. Echzhi/Ecszsi?). Hasonló az *Aszikkil*, a nyugati türkök két törzsének neve 635-ben (Schlegel: *Die chin. Inschrift*, 112), és az *Aszkal*, *Eszkil*, *Eszegel* népnév a Volgai Bulgáriában 922-ben (Ibn Fadlan, i.m. 75, 83, Zimonyi I.: The Origin of the Volga Bulgarians, *Studia Uralo-Altaica* 32, 1989). Németh Gyula, kiváló turkológusunk nem említette sem a kínai „aszikkil", sem az orhoni „izül-izgil" névalakot, és a volgai „eszkileket" sem tartotta székely maradékoknak, noha ez az adatsor legnagyobb valószínűséggel összetartozik, és hidat képezhet a székelység előtörténetéhez, igazolva, hogy a székelyek 635 után vándorolhattak nyugatra, s a keleti maradékaik egyik része a Volga-Káma térségében telepedett le, a másik pedig a 700-as években még harcolt a keleti türkökkel. Érdekes az „*Aszkél, a kermichiónok királya*" megjelölés 563-ban („vörös hunok", Szádeczky-Kardoss: *Az avar történelem bizánci forrásai*, 8. és 15. §§, Theophanes, Corippus, és *abdel*, *ephtal*, Zacharias AD 555, *kamichik hep'taghk'*, Dasxurantsi I. 27), aki, az *Aszikkil* adat fényében, talán a nyugati türkök egyik „székely" alkirálya lehetett. Ez nem meglepő, ha azt vesszük, hogy a türkök integrálták az ogurok, a régi *tielök* törzseit, és így kerülhettek a székely-hunok is türk uralom alá, s kiválóbbjaik magas méltóságokba. Azonban a 3. századi Kao-csö listán nincs igazán párhuzama a székely népnévnek („*Szukit*"?), és a Csaba-monda is inkább a 7. századi ogur herceghez, Kuber *csobánhoz*, az avarok *ispánjához* köti őket, („első honfoglalás", 680 k.), nem kapcsolódik szervesen a hun *kori* adatokhoz, bár Kuberről tudjuk, hogy családja rokonságban volt Attila fia Irnikkel (ld. alább O. Pritsak, vö. Anon. 45. egybemossa Kuber távozásának és a szavárdok elszakadásának emlékét, sőt talán egy honf. kori néprészét is, amely a Vardar-folyónál telepedett le, ld. *Vardarioton etoi Tourkon*, Not. Epis. 3,208, Pinder-Parthey 1866). ***Csik*** = kihalt tuvai nép (Gumiljev); vajon az elvándorló székelyekhez csatlakozott törzseiktől ered-e az erdélyi *Csík*szék, *Csík*szereda, *Csík*somlyó, etc. neve? Ld. még Isszik-köl tó, és a partján Szikul város, csigil (csik?) nép (Hudud al-Alam, Minorsky, 1937, 279, 299), valamint a krónikai Csigle mező, tör. csigla = gáthely (Thury nyomán Németh Gy.: A székelyek eredetének kérdése, in *Törökök és magyarok*, 1990, vö. Vásáry: *A régi Belső-Ázsia története*, 2003, a türkökről).

Kengeresz = vö. DAI 37, 38, a besenyők három *kangar* törzse (ld. Moravcsik gör.-ang. a neten).

Oguz = az „r" török nyugati ogurok keleti rokonai, egyaránt számozták a törzseiket: ücs/3, bes/5 („baskir"), alti/6, tokur/9 („kutrigur"), on/10 (onogur, „hungar"), otur/30 („utrigur"), és saragur/sárogur = fehér ogur (Priscos, Jordanes, Menandros, Prokopios, Theophylactos, Theophanes, etc.; a színek vonatkozhattak az égtájakra, mint Kínában, ill. a lovak szőrének színére, mint a besenyőknél, Németh Gy., MNy 6, 1922, Györffy MKE, 1990, 179-180). Anonymus „Dentumoger" neve a török jeti = hét számnév alapján hétmagyart jelenthet, bár Németh Gyula másképp vezeti le (vö. De Guignes a kínai forrásokban AD 840 körül szereplő *Oge-*, vagy *O-*

ge kán, az ogurok királya és Álmos fejedelem apja, Ugek kapcsolatáról, i.m. Tom. I, Part 2, 504-6, 512, és Schlegel, i.m. 7, 12, *Ukai kán*, bár a magyarok ogur „útitársai" ekkor már rég nem voltak Belső-Ázsiában, és Álmos 820-ban született „Dentumogerben", a dél-orosz sztyeppén (Anon. 3), ahol hét folyó ömlik a Fekete-tengerbe, a Don, Donyec, Dnyeper, Dnyeszter, Bug, Prut, Szeret, s ezekkel is összefüggethetett a *hétmagyar* névadás (ld. alább, Bichurin).

sängün, szengün, szekun = *tsiang-kiün,* kínai eredetű hadvezéri, tábornoki rang és törzsi egység a türköknél (Schlegel, i.m. 112, ld. a német fordítások magyarázatai, Schaeder 173, Rybatzki 90-91, és a japán *shōgun* cím; Vásáry i.m. *szagun*, de hibásan állítja, hogy ez a cím csak a 10. századtól terjedt el a türkök között).

Tíz Nyíl = az *on ok* elnevezéseket először „szeretett"-nek fordította Thomsen (*„le peuple bien-aimé", „mon fils aimé", „fils bien-aimés"*), majd helyesen Tíz Nyílra javította, ami a nyugati türk törzsszövetséget jelenti, kik a keleti türkök „fiai" és riválisai is voltak, s ezt megerősíti a Tonjukuk-felirat. Tehát itt nem az onogurokról, vagy keleti utódaikról van szó, noha ezek neve is 10-ogurt jelent, de az eredeti onogurok, „hungarok" nevében nem a 'nyíl' szó szerepel, nem *q*-val, hanem *g*-vel írják a rovásos feliratok, és maguk az ogur, oguz etc. törzsek voltak a számozott „nyilak" (a kínai források 9 és 10 *folyóhoz* is kapcsolják az ujgurok törzsneveit, ld. Bichurin, 1851, vol. I., Tele in Chinese annals, *on uigur, tokuz uigur*, kínaiul *hoiho*). Az 5-6. századi nyugati forrásokban sűrűn szereplő ogurok a keleti oguzok és/vagy ujgurok rokonai voltak, bár az ujgur népnév rovásos alakja eltér az ogurtól, ami esetleg az ogur torzulására vezethető vissza, viszont az ujgurokat sosem nevezik „tíz nyílnak" az Orhoni Feliratok (a kínaiak „ökörpatás türköknek" is nevezték az ujgurokat, ld. Šmahelová, 207. j.). A kínai források szerint az ogurok a „Kao-csö Tie-lö", Magas Kocsijú Tielö, Tele, vagy Tingling törzsi unió vezetői voltak a 3. században, az Irtis-folyó felső szakaszánál, a hunokkal, bolgárokkal együtt (Schlegel, 1896, 1, pdf. 25., a 15 népből álló lista néhány neve szerepel az Orhoni Feliratokon is). A Wei-su így írja le a Kaocsö-szövetséget: *„A kaocsök legelőt és vizet keresve vándorolnak; bőrruháik vannak és húst esznek; teheneik és juhaik épp olyanok, mint a zsuan-zsuanokéi* (jujan, *nem* avarok, de egy ideig a „varchoniták" avar törzsei is az alattvalóik voltak), *de a szekereik kereke magas, és nagyon sok küllőjük van"* (Šmahelová, 100. j.). A ting-lingeket sokan az orhon környéki szkíta Kurai kurgánok népéhez kapcsolják, és egyéb kínai források úgy írják le őket, mint vörös szakállú, kékszemű, északi óriásokat (History of Civilizations of Central Asia, vol. 2., p. 151, vö. Csou-kori forrásokban, i.e. 11-3. században az „északi barbárok" 3 Fehér és 5 Vörös Di vagy Ti törzse, www.spooksrus.tripod.com/barbarians). Az onogur nevet alkalmazták a *bolgárokra* is, akiknek fejedelmi Dulo-dinasztiája származhatott tőlük az európai hun korszakot jóval megelőzően (Szargatka-kultúra az Irtisnél, ahol i.e. 3. század végétől jelennek meg a hunok első leletei, ld. Érdy M., Koryakova-Epimakhov). A honfoglaló magyarok fejedelmi nemzetsége, Álmos apja, Ugek is lehetett onogur, „kaocsö" eredetű, de *számszerűen* is „onogurokká", „ungrokká" válhattunk a honfoglalás előtti évtizedekben, amikor az első besenyő támadás során elszakadtunk a szabiroktól vagy szavárdoktól, és a maradék *2* szavárd-magyar törzs csatlakozott 5 ogur-török törzshöz 800-810 körül (DAI 38-40, megj.: Anon. 2, 14, 39. a bolgároktól eredezteti a hungar nevünket!), majd 881 előtt társulhatott a „kabarok"/khwárezmiek/kálizok *3* törzse (vö. Annales Juvavensis, „ungri" és „cowaris" 881-ben Bécsnél; Anon. „kumánok"-nak hívja a „kabarokat", lekezelően, mert még 1200 körül is „pogányok", részben zoroasztriánusok, részben „mózeshitűek" voltak s nagy befolyást gyakoroltak a pénzügyek terén, ld. Kinnamosz, és Aranybulla XXIV.). A kínai Tielö, Tili névalakkal kapcsolatba hozható Dulo név előjön a Kézai-krónika meótiszi szarvasvadász-jelenetében is, ahol a *Dulde* mint „alán" személynév jelenik meg, de a mellette lévő *Belár* névvel az onogur-bolgár kapcsolatainkra utalhat, és *rajtuk keresztül* a hun rokonságra a „Hunor" név, bár az alánok sem zárhatók ki, akikkel már jóval a hunok nyugatra jövetele előtt lehettek kapcsolataink a Meótisznál (ld. O. Pritsak: *Die bulgarische Fürstenliste*, 1955, vö. az osszét Nart-mondák nővé változó és visszaváltozó szarvasait, és Kerényi K.: A csodaszarvas a perzsa 1001 napban, ill. Jordanesnél, Prokopiosnál az ogur-hunok meótiszi szarvas-mondája, nőrablás nélkül, ill. a szkíta kori szarvasos kövek is utalnak az ogur-hun ősmondára, „őshazára"; vö. Plinius *Sardi Scythae, Mazacasos,*

Ptolemaios *Souardeni, Materi* népnevek a szavárdok és magyarok kelet-európai tartózkodására mutatnak a Kr. u. 1-2. században, a hunok, ogurok tömegeinek nyugatra érkezése előtt kb. 200 évvel, ld. tőlem *Magyar őstörténeti tanulmányok*, Mikes Intl., Hága, 2010, és Acta Historica Hungarica Turiciensia, Zürich, 2016). Ez a két fő ága volt a magyar őstörténetnek, egy „iránibb" és egy „turánibb", de bizonyos módon mindkettő kapcsolódott a szkíta jellegű kulturális horizonthoz (embertan, életmód, hitvilág, szokásrend, művészet): 1. a *szavárdok/szabirok*, majd velük a *magyarok* az Urálnál, kb. i.e. 2000-200 között (Szintasta-Andronovo-Itkul-Gorokovo kultúrák, Hérod. „isszedonok"), és 2. az *ogur-hun-avar-székely* ág, előbb Közép-Ázsiában, majd Belső-Ázsiában, és vissza, az Irtis-Tobol-Urál (Szargatka/Hérod. „arimaszpuk", és Kara-Abyz kultúra), ill. újra Közép-Ázsia térségében (avar = belső-ázsiai *var* és *chión*, fehér hun törzsek, Menandros „varchonitái", várkonyok), végül fokozatosan összekapcsolódtak Kelet-Európában, főként 800 után, amikor a szavárdok elszakadtak tőlünk, de a „török tengerben" is megőriztük az uráli kapcsolataink, előtörténetünk nyelvi bizonyítékait (ld. még hanti énekek a szabirokról, pl. A Bálvány-fejedelem éneke, in *Uráli-finnugor regék és mondák*, 1984, és tőlem *Isszedónia* I-II. a neten).

Címlapon: Az első cseh-mongol expedíció egyik orhoni felvétele (Köshöö Tsaidam, 1958, L. Šmahelová, 2014); rovásírásos nevek forrása: W. Radloff, *Atlas der Alterthümer der Mongolei*, 1892-96, www.dsr.nii. ac.jp.

Példák az Orhoni Feliratok egyes helyeinek olvasási, rekonstruálási nehézségeire (olv. jobbról balra):

L "Ü" Z I
Izgil = székely?

R ᵘG Ü J : R ᵘG J U = ujgur jügur?

M ᶦR U P R ᴬP ᴬ = avarjaim?

I T R U N U K ᴰ G ᶦR ᴱ R I B
Bir erig okun urti = egy embert nyíllal átlőtt (I E 36)

Kül tegin sztéléje, keleti oldal, a finn expedíció kötetéből, és a rekonstruált rovásszöveg Radloff nyomán

Függelékek

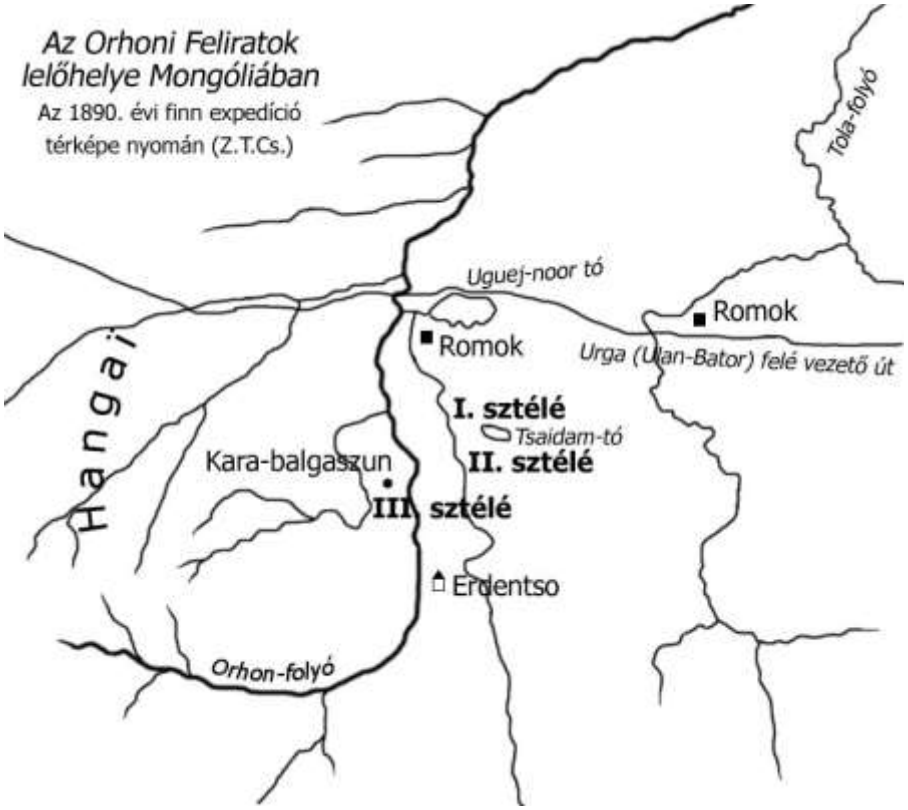
Az Orhoni Feliratok
lelőhelye Mongóliában
Az 1890. évi finn expedíció
térképe nyomán (Z.T.Cs.)
Tola-folyó
Uguej-noor tó
Romok
Romok
Urga (Ulan-Bator) felé vezető út
Hangaj
I. sztélé
Tsaidam-tó
Kara-balgaszun
II. sztélé
III. sztélé
Erdentso
Orhon-folyó

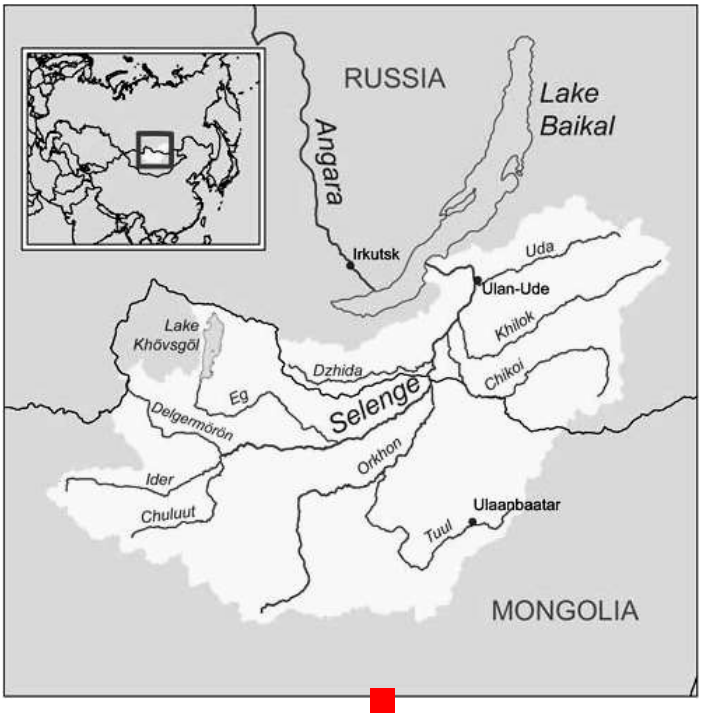
RUSSIA
Lake
Baikal
Angara
Irkutsk
Uda
Ulan-Ude
Khilok
Chikoi
Lake
Khövsgöl
Dzhida
Eg
Selenge
Delgermörön
Orkhon
Ider
Chuluut
Ulaapbaatar
Tuul
MONGOLIA

Az ótörök, majd ujgur kagáni székhely alaprajza, 1891 (Radloff, dsr.nii.ac.jp 0083)

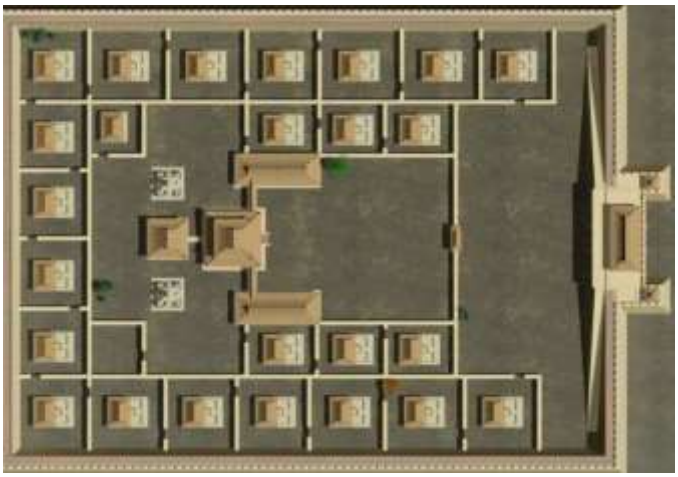

A kínai mintára épült Por-Bajin, nyugat-mongóliai ujgur város régészeti feltárások alapján készült modellje (középen manicheus templom); hasonlóak voltak a korábbi kök türk városok is

keleten (Arden-Wong – Arzhantseva – Inevatkina: Reflecting on the Rooftops of the Eastern Uighur Khaganate, *Sino-Platonic Papers*, 258, October 2015., fig. 3, 4.)

CHRONOLOGISCHER ABRISS

DER

GESCHICHTE DER UIGUREN.

Die Uiguren waren Nachkommen der Hunnen. Da sie auf mit hohen Rädern versehenen Wagen herumfuhren, nannte man sie, unter der Weï-Dynastie (227—264), *Kao-tsche* (高車) „Hohe Wagen". Sie waren in 15 Stämme getheilt:

1. die *Üngir* (袁紇),
2. die *Siet-yen-to* (薛延陀 *Siryanda?*),
3. die *Ki-pi-yü* (契苾羽 *Kibyi*),
4. die *Tupo* (都播 *Tuba*),
5. die *Kurikan* (骨利幹),
6. die *To-lam-kat* (多覽葛 *Telenget*),
7. die *Puk-kut* (僕骨 *Bugu*),
8. die *Bayirku* (拔野古),
9. die *Tongra* (同羅),
10. die *Hun* (渾),
11. die *Sukit* (思結 *Sukar?*),
12. die *Haksiet* (斛薛 *Aksir?*),
13. die *Hekit* oder *Hikit* (奚結 *Ekis*, *Ökis*, *Egis* oder *Igis?*),
14. die *A-tit* (阿跌 *Ädiz*),
15. die *Pak Sap* (白霫), die weissen *Sap* oder *Sip*.

Der Stamm der *Üngir* ward auch *O-gu* (烏護) genannt, worin Thomsen (Inscript. de l'Orkhon, S. 148) ganz richtig den Namen *Oguz* vermuthet hat, der uns sonst nur in der verderbten Form *Tagaz-gaz*, d. i. *Toguz Oguz*, die „Neun Oguz", erhalten ist.

Kínai források a 3. századi „Kao-csö", Magas Kocsijú Tingling, és a 7. századi nyugati türk törzsszövetségekről (G. Schlegel: *Die chinesische Inschrift auf dem Uigurischen Denkmal in Kara Balgassun*, 1896, 1, Wei-su, és 111, 112., Pien-i-tien, vö. táblázat, térképek)

Abtheilung" wurde ebenfalls westlich und östlich von den Fahnen und Trommeln postirt, und alle anderen Generäle südlich und nördlich davon aufgestellt (仲冬講武、左廂中軍大將立於旗鼓之東西面．諸軍將立於其南．右廂中軍大將立於旗鼓之西東、而諸軍將立於其南北面． *Pei-wen-yun-fu*, Cap. XXII 中, fol. 124 *verso*, wo mehreres über die 左右廂 zu lesen ist [1]).

Auch bei den westlichen Türken fand man diese Eintheilung. Im Jahre 635 waren sie in zehn Horden eingetheilt, und jede Horde wurde durch ein Oberhaupt regiert, welche den Namen die *Zehn Schad* trugen. Jedem dieser zehn *Schad* gab man einen Pfeil, weshalb sie die „Zehn Pfeile" hiessen. Die Zehn Pfeile wurden demnach wieder in rechte und linke Abtheilung (左右廂) eingetheilt, jeder von welchen fünf Pfeile zugetheilt wurden. Die linke Abtheilung hiess die „Fünf *Tuluk* Horde", wobei fünf grosse *Tschueh* (*Čür*? *Čur*?) über jedem Pfeil angestellt wurden. Die rechte Abtheilung hiess die „Fünf *Nuschipit* (*Jusbir*?)", wobei fünf grosse *Szekun* (*Sükän*?) über jedem Pfeil angestellt wurden. Später nannte man deshalb einen Pfeil eine Horde (其國分爲十部．每部令一人統之．號爲十設．每設賜以一箭．故號十箭．焉又分十箭爲左右廂．各置五箭．其左廂號爲五咄六部落．置五大啜、管一箭．右廂號爲五弩矢畢．致五大俟斤管一箭．其後、或稱一箭爲一部落． *Ma Toan-lin*, 344, fol. 5 *verso*, Geschichte der westlichen Türken; De Guignes, Geschichte der Hunnen, I, 602).

Das *Pien-i-tien* (Cap. 133, fol. 6 *recto*) führt die 5 *Tschueh* (*Čür*) und 5 *Szekun* an.

---

1) Wir finden noch bei den Chinesen den Rang eines 左右廂兵馬使, Cavallerie-Commissars der linken und rechten Division, erwähnt (*Ma Toan-lin*, 337, fol. 10 *verso*).

Die *Tuluk* Horde wurde von 5 *Čür* regiert, nl.:

1. Der *Tschu-bok-k'un-lut Čür*;
2. Der *Ulug ok köl Čür*;
3. Der *Siep-sia-te-t'un Čür*;
4. Der *Türgiš-karaš Čür*;
5. Der *Tschu-ni-ši Čupan Čür*.

Die *Jusbir* Horde wurde durch 5 *Szekun* regiert, nl.:

1. Der *Asikkil köl Szekun*;
2. Der *Kaš köl Szekun*;
3. Der *Kao-han-kan-tun-ša-bar Szekun*;
4. Der *Asikkil ni-siok Szekun*;
5. Der *Kaš Čupan Szekun* [1]).

Diese Eintheilung in *Pfeile* stammt aus der alten Hunnen-zeit. Als nämlich die sechs Söhne des *Oguz-khan* eines Tages auf der Jagd einen Bogen und drei güldene Pfeile gefunden, und ihrem Vater gebracht hatten, gab dieser den Bogen den 3 ältesten, und die drei Pfeile den 3 jüngsten seiner Söhne. Die ersten wären deswegen *Buzuk*, die anderen *Ugiuk* oder *Ützok* genannt. *Buzuk* bedeutet *zerstücket* [2]), weil diese den Bogen zerbrochen und unter sich getheilet; *Ugiuk* oder *Ütz-ok* (*üč ok*) bedeutet *drei Pfeile*. *Ok* heisst noch in der türkischen Sprache um Constantinopel ein *Pfeil*. In Beziehung auf diese Tradition, melden die chinesischen Geschichtsbücher von vielen Eintheilungen der Türken nach *Pfeilen*. Dies will so viel sagen, dass *Pfeil* für *Horde* oder *Stamm* genommen ist. *Pfeile* waren auch ein Zeichen der Dienstbarkeit, sowie *Bogen* Zeichen der Herrschaft (De Guignes, op. cit., I, 121, Note 27).

Wahrscheinlicher jedoch für den Ursprung der Bedeutung des Wortes Pfeil für Horde ist die alttürkische Sage von dem Pfeilbündel, die sich ja auch weit nach Westen verbreitet hat.

---

1) 咄陸有五啜、曰．處木昆律啜．胡祿屋闕啜．攝舍提暾啜．突騎施賀羅施啜．鼠尼施處半啜．弩矢畢有五俟斤、曰．阿悉結闕俟斤．哥舒闕俟斤．校寒幹暾沙鉢俟斤．阿悉結泥孰俟斤．哥舒處半俟斤．

2) Im Osmanischen bedeutet *bozuk* noch heute „zerstört".

N K I R Ng T U ←
K A D I R Ng T
L S M L U B T
Ng T A G L I B
K R U G J U I

1. U. Tengri Kán = Tengri Kán
2. Tengrida K. az Isteni
3. T. Bulmis L. Bulmis
4. Bilga T. Ng. Bölcs
5. I. Ujgur K. Ujgur Kán

Z. Tóth Csaba, 2017.

A III. orhoni sztélé sárkányos töredéke és felirata, az ősi keleti istenkirályság eszméjének egyik emléke, 740 k. (fent balra a finn expedíció kötetéből, 46. tábla, dsr.nii.ac.jp 0197, és a felirat másolata Radloff, Taf. XXXV. 1, uo. 0099)

Ogurok, hunok, bulgárok, székelyek
AD 3-10. századi forrásokban

Wei-korszak (AD 221-264)	Hun invázió Kelet-Európában, AD 375	***Pien-i-tien*** (AD 635)	***Orhoni Feliratok*** (AD 8. sz. eleje)
1. Ungïr (ogur, ujgur)		-	**Oguz, Tokuz-Oguz, Ujgur**
5. Kurikan		-	Kurikan
7. **Puk-kut** (bulgár)		-	-
8. Bajirku		-	Bajirku
9. Tongra		-	Tongra
10. Hun		-	-
11. Szukit ? 悉結		**阿悉結闕俟斤**	**Izül/Izgil,**
Földrajzi térség: Kelet-Kazahsztán és a Bajkál-tó között		**Aszikkil szekun,** 10 törzs 5 egységében 2x (vö. 563-ban ***Aszkél***, a „vörös hunok" királya, Theophanes), és *shabar* = szabir-magyar? A másik 5 alegység ***csúr***	a türkök legyőzik őket (vö. Volgai Bulg., Ibn Fadlan, 922: ***Aszkil, Eszgel***), és **Csik** nép; ***szengün*** = kín. 'tábornok'; ***csúr*** (ld. besenyőknél, DAI 37)
(Schlegel 1896, 1, ***Kao-csö Tie-lö***, Magas Kocsijú Tili, Dili szövetség 15 népe, vö. O. Pritsak 1955, az onogur-bolgár Dulo-dinasztiáról, és Kézai 5., *Belar* és *Dul* fejedelmek, vmint Arany Dulu/Tulu, a türkök kagáni Ashina-családjának törzse)		(Schlegel 1896, 112, nyugati türkök 10 törzse, 5 Tuluk/Dulu és 5 Jusbir/Nusipit törzs, az Orhoni Feliratokon **„Ön Ok" = Tíz Nyíl**)	(Radloff 1892-95, Thomsen 1896, 1922, 1930)

Z. Tóth Csaba, 2017.

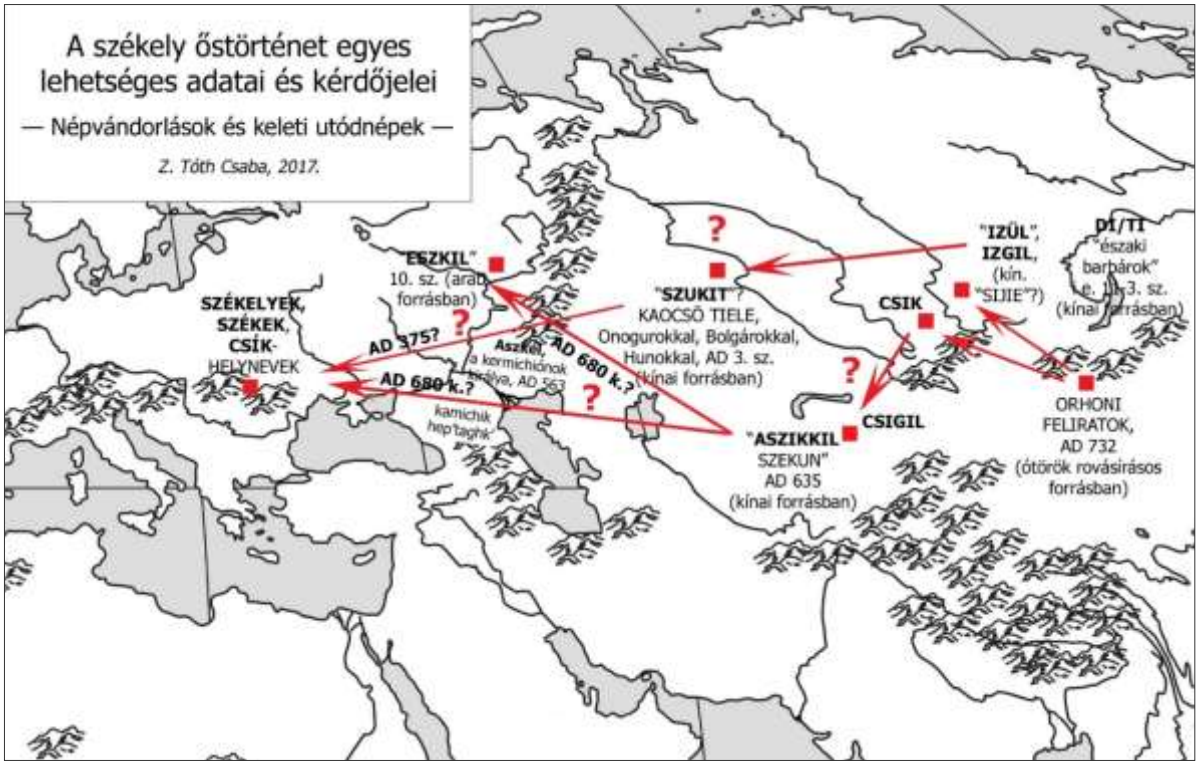

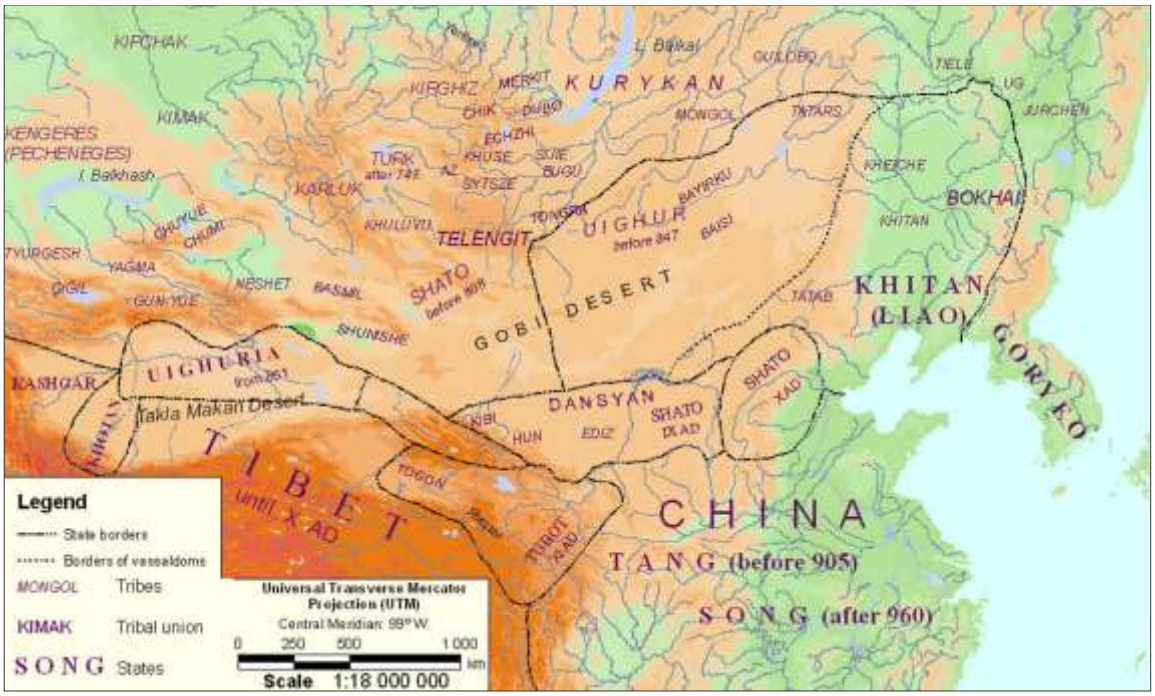

Belső-Ázsia népei, AD 8-10. század, *Izgil* = kín. *Sijie*, *Echzhi*? (Gumiljev nyomán)